

TOVERBERG 70

J A A R G A N G 18 / 3 HERFST 2023

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING

HBC
HBC

HET BELEEFDE GENOT
HET BELEEFDE GENOT
VZW

"Ieder mens die genoegens schiept in het voltooien van zijn taak is een kunstenaar; welke ook die taak is en hoe nederig ze ook is, hij brengt een kunstwerk tot stand. De toetssteen is het beleefde genot, het plezier, de perfectie: het overtuigend resultaat!"

Henry Van de Velde

Doornlaan 8, 8210 Zedelgem

0498/73.58.73

info@hetbeleefdegenot.be

BTW BE0893.747.805

Rek. BE71 0014 8517 3969

www.hetbeleefdegenot.be

Colofon

Redactie: Els Vermeir, Carine Vankeirsbilck,
Marie-Rose D'Haese, Bart Madou, André
Callier

Werkten ook mee: Katherine Muylaert, Rita
Vanhoutte, Patrick Vanhaelemeesch,
Andreas Van Rompaey

Kaft: Herman De Leye
Vormgeving: André Callier
Foto's: Webfoto's

Toverberg verschijnt 4x per jaar, bij het
begin van elk jaargetijde.

Lid worden van 'Het Beleefde Genot' kan
via een abonnement op 'TOVERBERG'
door 20 € te storten op de hierboven
vermelde rekening.

Afzonderlijke nummers: 6 €

De auteurs zijn verantwoordelijk voor hun
bijdragen.

Kopiëren of citeren is toegelaten, mits
bronvermelding.

Inhoudsopgave

Voorwoord	01
Poëzie	02
Doordenker	03
Elsenspingsels	04
Chapeau	07
Beleefd	12
Te beleven	14
Kathebelletje	17
Ad multos annos	19
Coupure	25
Pathéscope	29
Klif of klimaatfictie	31
Gelezen en goedgekeurd	35
Buitenbeentjes: -De literaire roeping	36
- Volkomen vogelvrij	38
- Musée de Flandre	40
Poëzie van Hannah Arendt	42
En dan nog dit	44

ISSN 2030-1340

Voorwoord

Door Els Vermeir

Beste lezer,

Kijk eens aan: Toverberg nummer 70. Wat vliegt de tijd toch snel! Ook de zomer is voorbijgevlogen, de tijd waarin we ons samen met Andreas Van Rompaey even *Vogelvrij* konden voelen. Hoewel ... wie de zomer in het buitenland doorbracht, beseft misschien hoe kostbaar die vrijheid wel is. Hagelbuien in Italië, bosbranden in Spanje, Portugal en Hawaï, overstromingen in Slovenië, Oostenrijk en Noorwegen: de realiteit overstijgt al lang de *Klifi – klimaatfictie* – waar Bart Madou in ging grasduinen. Misschien moeten we durven nadenken of ons verlangen naar verre reizen wel echt een behoefte vormt. Over het verschil tussen die twee gaat Carine Vankeirsbilck samen met Verhoeven verder *Doordenken*. Want of alleen de *Weten-schap* ons zal redden, daar stel ik me toch wat vragen bij.

Maar kom, een uitstapje af en toe moet kunnen, zelfs in de herfst. Met *Pathéscope* naar Saint Omer bijvoorbeeld, of samen met Rita Vanhoutte naar het *Musée de Flandre in Cassel*. Of wat dacht je van een herfstwandeling in het bos? Heerlijk, al moet je wel opletten dat je tijdens *De Wandeling* niet verdwaalt.

Herfst roept ook onvermijdelijk de geuren op van warme soep en zoete hapjes, dus wie liever thuisblijft, kan lekker gaan kokkerellen, bijvoorbeeld met *De recepten van mijn vader* die Katherine Muylaert ons laat proeven. Voor wie hiermee nog steeds het geluk niet heeft gevonden, is er slechts één medicijn: de literatuur! Bart Madou kan ons hiervoor *Coupures 'Boek van het Geluk'* aanbevelen (of net niet?), terwijl Marie-Rose D'Haese het liever bij de klassieken houdt en met *Alkibiades* de Gouden Eeuw van Pericles induikt. In de *Poëzie* van Patrick Vanhaelemeesch vinden we trouwens ook al mythen uit de Oudheid terug, en onze twee 500-jarige dichters in *Ad multos annos* lieten er zich eveneens door inspireren. Mag het wat recenter en wat rebelser? Dan vind je misschien je gading in *De literaire roeping* van Andreas Van Rompaey.

Tot slot valt er bij Het Beleefde Genot deze herfst nog een en ander *Te Belevén*. We gaan de filosofische toer op, met Simone Weil, Martha Claeys en Hannah Arendt, en de Thomas Mannlezing is al aan zijn twaalfde editie toe! Dus of we nu *Oud worden of oud zijn*, we kunnen maar best de raad van Jullien opvolgen en er het beste van maken!

Veel leesplezier.

ICARUS

Koelbloedig uit een droom geschoten
Door een copycat van een huilbaby
In een loopse februarinacht

Muizen knagen aan het weefsel gesponnen
In de nissen van een prominent promillerijk
Ontluistering ontwaakt bij morgenlicht

Of hoe een bedwelmende feestbui
Vanuit de verheven vieringkoepel
In de dageraad te pletter stort
Als een ontnuchterende trompe-l'oeil

Het gelag is te betalen
Aan de roep van de dag
Het behoeft geen betoog
De vlieg moet uit het oog

Doordenker

Door Carine Vankeirsbilck

VERHOEVEN

Cornelis Verhoeven werd op 2 februari 1928 geboren te Udenhout, een dorp ten oosten van Tilburg, en is gestorven op 11 juni 2001 in Den Bosch.

Verhoeven maakt een onderscheid tussen behoeften en verlangens. Een behoefte, zoals fysieke dorst, veronderstelt de reële mogelijkheid van bevrediging. Een verlangen daarentegen veronderstelt de afwezigheid van een afdoend stillen, en schept afstand. Als religie al een 'natuurlijk verlangen' is in plaats van een met reële 'opium' te bevredigen behoefte, dan kan dit verlangen evengoed op iets illusoirs zijn gericht, zoals we ook verlangen naar de volledige wereldvrede of het complete geluk.

Zijn latere, buitgewoon compacte definitie van filosofie luidt dan ook: 'hetzelfde anders leren zien'. Vanuit deze optiek van wat denken is, is de denkende mens een religieuze mens en is de denkervaring een religieuze ervaring.

Het denken is een omweg naar de dingen; het eindpunt van het denken bevindt zich dan op het niveau van het loutere en intense 'bij de dingen zijn', bij datgene en diegene waarvoor we belangeloos 'in-ter-esse' hebben. We willen dan vooral 'erbij zijn' – bij een dierbare, met een vriend lachen, ademloos met anderen naar Brahms' Violconcert luisteren. Dit soort genadige gelukservaringen treden altijd op in een context die 'contemplatief' is.

In situaties waarin je menselijk met elkaar omgaat, speelt het eigenbelang geen rol. Dat geldt voor vele menselijke handelingen: je besteedt tijd aan zorg en aandacht voor je dierbaren – tijd die je ook aan eigen projecten of genoegens had kunnen besteden. Toch reken je jezelf dat niet als een verdienste aan. Juist dat lijkt je leven zin te geven en tot bloei te brengen, indachtig de oude wijsheid dat alleen wie zijn ziel verliest deze zal winnen. Vanuit deze visie is het overigens onmogelijk je leven op een actieve manier zin te geven. Zin wordt gegeven, en dat treedt paradoxalerwijs opvallend op in situaties waarin je én jezelf geeft (door in het andere en de ander op te gaan) én openstaat voor de zinbron die je niet zelf bent. Aan die openheid is door een oefenende ascese te werken – openheid is in die zin een deugd; de zelfgave kan in zekere zin eveneens een deugdelijke habitus worden in de vorm van de toewijding, voor Verhoeven een belangrijk 'dierbaar woord'. Door de toewijding kan het gewone waardevol worden, en het waardevolle gewoon.

Wil Derkse, uit: *Kopstukken Filosofie* - Verhoeven, Lemniscaat, 2005, 134 blz.

Elsenspinsels

Door Els Vermeir

DE WANDELING

Op een late herfstdag, vele jaren geleden, dwaalde ik diep in het Zwarte Woud rond, op wat begonnen was als een bewegwijzerde herfstwandeling van een tiental kilometer. Mijn passie voor fotografie had me al snel van het rechte pad laten afdwalen, en gefascineerd door unieke paddenstoelen, innig verstrengelde lianen, parelsnoeren van water aan ragfijne wortels van omgevallen bomen, kevers en padden en zoveel ander natuurschoon, wist ik uiteindelijk totaal niet meer waar ik me bevond.

Mijn knorrende maag en een blik op mijn horloge deden me uiteindelijk besluiten dat het de hoogste tijd was om de volmaakte wereld te verlaten en op zoek te gaan naar sporen van menselijke activiteit, als ik niet de nacht tussen uilen, vossen en vleermuizen wilde doorbrengen. Op goed geluk begon ik daarom een pad te volgen dat duidelijk door wandelaars werd gebruikt. Dat bracht me na een tijdje op een open plek bovenaan de heuvel, waar ik voor een hek kwam te staan aan het begin van een oprijlaan tussen keurig aangelegde gras- en bloemenperken. Aan het eind van de oprijlaan rees een enorm gebouw op, vijf of zes verdiepingen hoog en bestaande uit verschillende vleugels. Het centrale gebouw bestond uit twee vijfhoekige torens met tussenin een voorportaal met drie bogen en daarboven een soort open gaanderij. Voor de rest was het gebouw een aaneenschakeling van hoge, smalle ramen, sommige met witte, gesloten rolluiken, andere met bruine luifels.

De onberispelijke staat van zowel het gebouw als de tuin liet vermoeden dat het gebouw bewoond of althans actief in gebruik was, en toch was de omgeving in een ongewone, haast unheimische stilte gehuld en was er nergens een levende ziel te bespeuren. Er liep een rilling over mijn rug, en ik schrok me een hoedje toen in het groen verkleurde koperen koepeltje op het dak plots een schel klokje begon te kleppen: zes maal, het was dus blijkbaar al zes uur.

Net had ik mijn wandelschoenen vervangen door mijn stoute schoenen en liep ik in de richting van het gebouw, toen ik met een schok weer bleef staan. Twee vrouwen waren als uit het niets opgedoken, de ene ergens uit de tuin, de andere van de zijkant van het gebouw, tot ze beiden voor de toegangsdeur stonden, en er zich een vreemd tafereel afspeelde. Een van

hen boog lichtjes het hoofd en strekte haar arm uitnodigend uit naar de voordeur, als wilde ze zeggen: 'na u!'

Quasi onmiddellijk werd haar gebaar geïmiteerd door de andere vrouw, en het spelletje van buigen en strekken ging een tijdje door, zonder dat een van hen de deur opende om naar binnen te gaan.

Uiteindelijk leken ze het allebei op te geven, bogen hun hoofd en kromme rug nog dieper naar beneden, maakten zwijgend rechtsomkeer en sloften in stilte, elk naar de andere kant, langs de muren van het gebouw verder.

Ik had nog willen roepen om hun aandacht te trekken en advies te vragen hoe ik het snelst weer in mijn hotel kon geraken, maar ik was als het ware aan de grond genageld bij de aanblik van de twee vrouwen. Het was me immers opgevallen dat ze allebei uitermate bleek waren, zo bleek, dat het leek alsof je door hen heen kon kijken, en er waren slechts een paar flarden mist en wat schemerdonker nodig geweest, om je in het schimmenrijk te wanen.

Ik stond nog in gedachten verzonken midden de oprijlaan, toen achter me het knerpend geluid van autobanden op grind weerklonk, gevolgd door de boze kreet van een claxon. Geschrokken sprong ik opzij, maar de auto had reeds haltgehouden, en een jonge vrouw in wit uniform stapte uit. Ze glimlachte terwijl ze met een sterk lokaal accent vroeg of ik iemand kwam bezoeken.

Het duurde even eer haar woorden tot me doordrongen en ik stamelend antwoordde: 'euh, neen, ik ben een beetje verdwaald, eigenlijk; kunt u me soms zeggen hoe ik weer in het Waldhof hotel kom?'

'Oei,' schrok ze, 'daar raakt u te voet niet meer voor het donker wordt. Komt u even mee naar binnen, u kunt beter een taxi bellen, lijkt me.'

Ik volgde haar naar binnen, door de grote houten deur waar pas nog de twee vrouwen hun bizarre vertoning hadden opgevoerd. Ik kwam in een heldere hal met balie, waarachter een ijverige bediende opkeek van een stapel papieren en ons vragend aankeek.

'Mevrouw hier is verdwaald,' hoorde ik de vrouw in uniform zeggen, 'kan je even een taxi bellen?'

Ze draaide zich weer naar me toe en toonde me een kamer met enkele stoelen, die als wachtruimte dienst leek te doen. 'Gaat u maar even zitten terwijl u op de taxi wacht. Zal ik u intussen een koffie brengen?'

De aangename warmte in de hal, in schril contrast met de kilte die in het woud was beginnen opstijgen, deed een plotse vermoeidheid in mijn benen slaan, en dankbaar nam ik haar aanbod aan.

Net op dat moment zag ik aan de dubbele glazen deur aan de andere kant van de hal de twee dames verschijnen die ik eerder had gezien, en die ook bij deze deur hetzelfde toneeltje opvoerden.

'Waarom doen zij dat?' vroeg ik onbegrijpend aan mijn begeleidster, die intussen echter al met haastige pas naar de deur liep en beide vleugels ervan opende, waarna de twee dames met diverse buigingen binnenkwamen en verdwenen in de gang.

'Maakt u zich maar geen zorgen; dat zijn twee patiëntes,' glimlachte mijn begeleidster toen ze weer bij mij was.

'Patiëntes?'

'Ja, van het sanatorium hier. Mensen met diverse aandoeningen komen hier in de gezonde lucht een aantal weken tot maanden aansterken.'

Ik knikte, maar ze moet gemerkt hebben dat haar uitleg me nog niet volstond, en ging verder.

'Die twee dames zijn geestesziek. Nou ja, niet enkel geestesziek, zij dragen er ook al de fysieke gevolgen van, in een ver stadium zelfs. Het erge is, dat we hen niet echt kunnen helpen. Hun ziekte is uiterst zeldzaam en er is amper onderzoek naar gevoerd.'

'Hoe erg! En wat is de bedoeling van hun bizarre vertoning daarnet?'

'Tja... de oorsprong van hun ziekte ligt in het feit dat zij zich heel hun leven hebben weggecijferd voor anderen. In die mate zelfs, dat zij zelf haast verdwenen zijn, als het ware opgehouden hebben te bestaan.

Wij proberen hen weer een identiteit te geven, maar dat is niet evident. Ook hier blijven ze zichzelf wegcijferen. Dus als ze toevallig samen voor de deur staan, wachten ze geduldig tot de ander voor hen naar binnengaat. Wat nooit gebeurt. Tenzij ze alleen voor de deur staan, of tegelijkertijd naar binnen kunnen, blijven ze eindeloos om het gebouw heen lopen ...'

Ik slikte even en bekeek mezelf in de spiegel aan de muur. Opgelucht, dat ik nog kleur en consistentie had ...

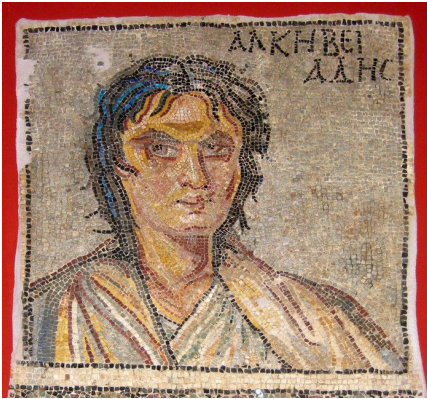

Chapeau

Door Marie-Rose D'Haese

ALKIBIADES

Het is verwonderlijk dat er nog géén roman verscheen over deze figuur. Zijn leven leest immers als een ongelooflijk verhaal. (Op Wikipedia staat een behoorlijk compact en volledig overzicht van zijn leven.). Maar het moest iemand als Ilja Leonard Pfeijffer zijn die er zijn tanden in zette. Pfeijffer is classicus, net als ik, maar in Nederland kan je er ook voor kiezen om je te specialiseren in het Grieks, en dat deed hij: hij is dus ook Graecus.

Dat moet je wel zijn om een werk als dit te schrijven en als je de antieke bronnen in de originele taal wil raadplegen. Deze bronnen zijn over Alkibiades indrukwekkend: Plato, Thucydides, Xenophon, Plutarchus voor de Grieken; Nepos als Latijnse bron.

In mijn middelbare schooltijd werd Alkibiades ons voorgehouden als negatief voorbeeld: een rijkeluiszontje, een (politieke) opportunist, iemand zonder scrupules.

Hij was een van de jonge pupillen van Socrates, maar draaide alles wat hij bij hem leerde om tot het hem uitkwam.

Alles is waar en Alkibiades bleef mij zeker niet bij als een achtenswaardig personage, integendeel.

In zijn roman - vergeet dit niet, lezer: het is een roman - maakt Pfeijffer van het personage een mens van vlees en bloed: hij zoekt verklaringen voor zijn manier van zijn en handelen. Hij wordt tastbaar, hoeveel jaren er ondertussen ook al overheen zijn gegaan.

Het historische kader

Heel die tijd in de Griekse oudheid, de gouden eeuw van Pericles, de 5de eeuw voor wij beginnen te tellen, komt onder de pen van Pfeijffer tot leven.

Dat op zich was al heerlijk: met Pericles op de Akropolis wandelen en weer weten waarom, hoe, en met welk geld het Parthenon werd gebouwd; met Socrates een namiddag aan een kabbelend beekje vertoeven en filosoferen over het leven en het menselijke handelen; bij Thucydides op bezoek zijn in zijn schrijfkamer; met Xenophon en de tienduizend

terugkeren uit Perzië en hen *thalassa! thalassa!* horen roepen; iets waarmee Pfeijffer een heerlijk anachronisme construeert.

Moet je vertrouwd zijn met al deze toestanden en historische figuren om te kunnen genieten van de Alkibiades van Pfeijffer? Neen, maar het helpt wel.

Als je niet bij Homeros, in zijn *Ilias*, het afscheid van Hektor en Andromache bij de Skaïsche poort hebt gelezen, ontgaat je de knipoog die hij maakt op pagina 240, wanneer hijzelf afscheid neemt van vrouw en kinderen als hij op expeditie naar Sicilië vertrekt.

Het is voor mij eigenlijk moeilijk in te schatten hoe iemand die geen klassieke humaniora genoten heeft, dit boek zal ervaren. De antieke wereld van Grieken en Romeinen maakt voor mij nu eenmaal een onlosmakelijk onderdeel uit van mijn scholing.

Waarvoor grote dank.

Aan de ene kant heeft de auteur ernstige research gedaan, getuige zijn bladzijdenlange opsomming van de geraadpleegde bronnen, anderzijds zet hij al zijn schrijverskwaliteiten en verbeelding in om er een spannende roman van te maken.

Zoals zijn leven laat voorspellen, komt Alkibiades op een gewelddadige manier om het leven. Maar Pfeijffer schrijft het boek als memoires, in de eerste persoon dus.

'Ik heb niet de reputatie dat ik snel geneigd ben tot schaamte en hoewel ik begrijp dat ik deze reputatie met mijn daden vaker heb gevoed dan ontkracht, heb ik ooit een man gekend die in elk opzicht zo superieur aan mij was dat ik mij schaamde zodra ik hem zag en ik vraag jullie mij te geloven als ik zeg dat ik op sleutelmomenten in mijn leven, toen ik mij gedwongen zag beslissingen te nemen die bepalend waren voor mijn carrière en voor de toekomst van onze stad, zijn satyrkop met wijdopengesperde neusgaten en uitpuilende ogen voor mij zag en werd vervuld van schaamte bij het besef van mijn eigen ontoereikendheid.'

Maar hoe moet je dan vertellen over zijn dood, als je op het einde van je verhaal komt? Ik ga het niet verklappen, nieuwsgierige lezer, maar ik zeg u: chapeau!

Een deugdzame vrouw, is een vrouw over wie niet gesproken wordt

Bijzonder geapprecieerd heb ik Pfeijffers aandacht voor de vrouwen: Alkibiades' moeder, zijn vrouwen, zijn dochter, vrouwelijke personages in de rand ook, zoals de Spartaanse prinses Kyniska, of Timaia, de vrouw van de Spartaanse koning Agis, die zelf het initiatief neemt om Alkibiades te verleiden.

'Ik sprak zelfs af en toe met mijn vrouw. Hipparete heette ze. Soms, wanneer ik geen gasten had, stond ik toe dat ze samen met mij at in de mannenkamer.(...) Voor haar moest waarheid over mensen gaan, anders was het geen waarheid die de moeite van het weten waard was. Ik zei haar dat Socrates er net zo over dacht als zij en zij antwoordde dat Socrates weliswaar de juiste vragen stelde, maar dat hij helaas de neiging had om van het concrete dilemma met alle macht op te willen stijgen naar een algemeen geldende abstractie.'

In het gesprek dat er later op volgt, krijgen we een overzicht van de beroemde vrouwen uit de heldendichten en de tragedies. Natuurlijk vanuit vrouwelijk standpunt, noem het maar feministisch: *'geen man zal ooit een groot man zijn als hij niet ook een vrouw durft te zijn.'* Deze zin komt in het boek als een mantra terug.

Hipparete bestaat het om een oud gebruik van onder het stof te halen om hem duidelijk te maken dat ze niet gediend is van zijn gedrag in verband met andere vrouwen. Een (voor)recht dat alle Griekse mannen in die tijd genoten.

'Als je wil dat ik je vrouw blijf, moet ik jouw enige vrouw zijn.'

De trotse, onafhankelijke houding van deze echtgenote zal overgenomen worden door hun dochter, die, wanneer haar vader na al zijn avonturen uiteindelijk weer eens opduikt, hem ijskoud afwijst.

'Ze was het evenbeeld van haar moeder in de manier waarop ze mij met welverdiende minachting overlaadde.'

En geen vrouw komt meer in zijn nabijheid vóór zijn tweede, Timandra, die zijn laatste jaren met hem deelt.

Ook de figuur van Socrates, voor wie ik toch al sinds mijn puberjaren een bijzondere liefde en verering voel, krijgt in dit boek wonderlijk veel allure en nabijheid: Pfeijffer maakt hem nog indrukwekkender en overgetelijker.

'(...) maar het enige waardevolle dat ik ooit heb geleerd, namelijk het vermogen om te twijfelen, heb ik aan Socrates te danken.'

Politiek denken

In een interview zegt Pfeijffer dat een van zijn drijfveren om dit boek te schrijven zijn bezorgdheid was om de huidige politieke toestand en het gehalte van onze westerse democratie.

Dit topic komt dan ook uitgebreid aan bod: *'dit is het geheim van de democratie. Het volk, dat zijn soms net mensen. Ze hebben dromen nodig. Ik geef hun een gemeenschappelijk ideaal dat zin geeft aan hun leven.'* (Pericles aan het woord tegen de jonge Alkibiades).

'Het zelfbestuur van alle burgers noemen we democratie. Maar ook de democratie kent een negatieve pendant, die in werking treedt zodra de

bevolking de democratie niet langer beschouwt als een institutie die haar in de gelegenheid stelt om haar plichten jegens het algemeen belang te vervullen, maar in plaats daarvan haar constitutioneel gewaarborgde positie begint te misbruiken om individuele rechten op te eisen. Politici zullen zich gaan opstellen als vertegenwoordigers van deelbelangen en omdat ze hun eigenbelang boven het staatsbelang stellen, laten ze zich eerder leiden door de publieke opinie dan door visie. Deze negatieve verschijningsvorm van de democratie kunnen we ochlocratie noemen, de dictatuur van de massa.' (Protagoras aan het woord)

'Als ik in het politieke debat word geconfronteerd met een onwelkome waarheid die ik onmogelijk kan weerleggen, beweer ik toch het tegenovergestelde van die waarheid (...) en ik zal niet pretenderen dat mijn leugen de sacrosante waarheid is, maar dat mijn versie van de waarheid nu eenmaal mijn mening is.' Alkibiades of Trump?

'Populisten hebben de afgelopen jaren zoveel energie geïnvesteerd in het mobiliseren van de onvrede, dat er inmiddels daadwerkelijk ontzettend veel onvrede is ontstaan. Het volk heeft een diep wantrouwen opgevat jegens de elite.'

Op deze manier past Pfeijffer hedendaagse politieke ontwikkelingen toe op gebeurtenissen van 2500 jaar geleden. Hij spiegelt onze tijd.

In zijn verhaal over de terechtstelling van de kapiteins van de Argenousai, een grove fout met verstreckende gevolgen, laat hij Thucydides erop wijzen dat *'het geen fout van het systeem was, maar een veronachtzaming ervan. Wat de terechtstelling van de generaals van de Argenousai aantoon, is hoe gevaarlijk het is om de instituties te minachten en om deze op grond van (...) het verkeerd begrepen idee van democratie, ondergeschikt te maken aan de volkswil. Wat die zwarte dag heeft aangetoond, is het belang van een onafhankelijke rechtspraak.'*

Israël 2023. Iemand?

Bijna humoristisch is de manier waarop hij het verschil aantoonst tussen het regime van Athene en dat van Sparta. Het gebeurt onder andere aan de hand van het verschil in eetgewoontes. Geloof mij lezer, als je gelezen hebt hoe er in een Spartaans tentenkamp gegeten wordt, kan je bijna niks goeds meer ontwaren in een Spartaanse manier van leven.

Maar natuurlijk gaat het vooral over de politieke verschillen. Om het model Athene uiteen te zetten wordt er uitgebreid geciteerd uit de beroemde redevoeringen van Pericles, die we bij Thucydides kunnen lezen: *'onze stad is open voor de wereld. Wij zijn niet bang om vreemdelingen toe te staan zich over ons te verwonderen, ons te observeren en van ons te leren. (...) Anders dan onze buurstaten... laten wij onze kinderen vrij om te worden wie ze willen zijn...'*

Apologie

Een van de ontroerendste teksten van Plato is zijn zogenoemde *Apologie van Socrates*. Daarin schrijft hij de verdedigingsrede neer die Socrates zou gehouden hebben voor de rechters van Athene, toen hij beschuldigd was. Je zou Pfeijffers *Alkibiades* beslist zo kunnen lezen: ze is wat langer uitgevallen, maar ik herken dezelfde opzet: verantwoording willen afleggen van je daden en uitleggen waarom je meent recht in je schoenen te staan en daarvan de consequenties aanvaarden.

Met inbegrip van alle overdenkingen die pas later komen, omdat men pas wanneer de strijd gestreden is, beter de oorzaken en de bewegingen ervan kan begrijpen. Dit levert heerlijke beschouwende passages op.

'Macht kan stoelen op troepenaantallen, rijkdom of titels, maar machtiger dan de macht, is de perceptie van macht.'

'Men kan eensgezind samenzweren, maar er bestaat geen manier om harmonieus samengezworen te hebben'.

'De oorzaak van falen is tevredenheid, die een glimlach op lippen en zoete slaap op de oogleden druppelt voordat de doelen op zijn, alsmede teerhartig verlangen naar huiselijkheid en geliefden, dat ambities tot zinken brengt, zoals het prachtige en ontroerende lied van de Sirenen schepen op de klippen lokt. Kleine levens van kleine mensen draaien om kippen en kroost, maar een held kan zich geen huis permitteren.'

'Elke gewonnen oorlog zal zich scharen onder de oorzaken van het volgende conflict.'

Marketing

Pfeijffer is een ondernemer: hij weet heel goed hoe hij een boek verkocht moet krijgen. Ook de klepper van 772 bladzijden die *Alkibiades* is. (+ de paar honderd pagina's noten, bronnen, verwijzingen).

Voor het boek verscheen, gaf hij op internet regelmatig een minicollege: je vindt die makkelijk terug als je wat googelt, ze zijn vermakelijk én instructief. Zo legt hij bijvoorbeeld de strategie van een zeeslag uit. Hij speelt die als een jongetje na met schattige gekleurde vaartuigjes.

Ondertussen staat hij op de tweede plaats in de bestsellerslijst (na *Atlas* uit de *Zeven Zussen*-reeks...) en is de eerste druk van 50000 exemplaren uitgeput.

Dan neem ik nu mijn hoed af, maak een diepe buiging voor deze krachttoer en leg het boek binnen handbereik om het mondjesmaat te herlezen.

Beleefd

Door Bart Madou

MARTHA NUSSBAUM

Filosoof Henk Vandaele presenteerde Martha Nussbaum als een toegankelijke filosofe. Hij legde in zijn bespreking de klemtoon op haar visie op opvoeding en emotie.

Een korte inleiding over haar biografie werd gevolgd door een dieper ingaan op haar denken over samenleven. Hij vertrok vanuit de vaststelling dat wij blijkbaar voortdurend in een crisis beland zijn. Daarmee bedoelt men – lees: de politiek - doorgaans een economische crisis (jobs, jobs, jobs!). Maar

klopt dit wel? We stellen vast dat het BNP over de laatste decennia steeds maar gegroeid is, dat materiële welvaart in de meeste gezinnen substantieel is toegenomen.

Martha Nussbaum daarentegen heeft het in de eerste plaats over een pedagogische crisis, een crisis van het opvoeden. Opvoeden waartoe? Meer marktgericht of meer democratiegericht? Dat het marktdenken sterk is toegenomen in quasi alle onderwijsinstellingen, illustreerde Henk Vandaele met verschillende voorbeelden uit de praktijk. Het mag duidelijk zijn: de culturele opleiding is de laatste jaren fel in de verdrukking geraakt. Het zijn vooral de zgn. STEM-vakken (Science – Technology – Engineering en Mathematics) die, zeker in de Angelsaksische wereld, sterk opgewaardeerd werden. De menswetenschappen staan fel onder druk en daarom breekt Nussbaum een lans om naar het voorbeeld van de opleiding in de middeleeuwen, eerst een parcours van de *'artes liberales'*, de vrije kunsten af te leggen. Nussbaum verzet zich ook tegen een zwart/wit denken – de zuiveren tegenover de onzuiveren - Dit wijst op een emotionele onrijpheid, die dan vaak leidt tot conflict, geweld en niet samenleven. In haar geschriften probeert Nussbaum dan ook duidelijk te maken dat een humane opvoeding leidt tot emotionele rijpheid waardoor wij kunnen leren omgaan met het onzuivere. Maar samenleven is ook de vreemde in ons leven toelaten. Henk Vandaele verwees daarbij naar het *'Familiar Stranger'*-concept van de Jamaicaanse socioloog Stuart Hall. Niemand begrijpt zichzelf helemaal, het vreemde zit ook verborgen in onszelf. Nussbaum houdt een sterk pleidooi voor mildheid tegenover anderen. Samenleven... wij moeten het leren, het is een pedagogische voorwaarde voor echte democratie.

Tot slot illustreerde Henk Vandaele Nussbaums ideeën over mildheid, menselijkheid en opvoeding aan de hand van een animatiefilmpje over het Vikingjongetje Hiccup (de zuivere!) dat vriendschap sluit met een draak (de onzuivere!), 'How to train your dragon'.

YVONNE SERRUYS IN MENEN

Veel zon, nauwelijks een windje... het ideale weer voor een uitstap. Naar Menen dan nog, niet bepaald een stad waar je spontaan aan denkt om te bezoeken, maar er was een reden: de tentoonstelling over de beeldhouwer Yvonne Serruys (zij noemde zichzelf *sculpteur* en niet *sculptrice*), geboren in Menen, en in haar testament had zij het werk dat nog aanwezig was in haar Parijse atelier overgemaakt aan haar geboortestad. Yvonne Serruys, een 'nieuwe' vrouw, zoals het in die tijd heette, maar ook haar werk getuigde van die nieuwe vrouw. Nochtans begonnen als schilder – zij was wellicht de eerste leerlinge van Emile Claus – schakelde zij onverwachts over naar het beeldhouwen, een mannelijke bezigheid bij uitstek. En met succes. En ja, een mooie tentoonstelling, waarin we haar artistieke evolutie konden volgen en ook haar visie op de 'nieuwe' vrijgevochten vrouw. Het bezoek aan de tentoonstelling was de bekroning van een sympathieke stadwandeling waarin we vaak onverwacht mooie hoekjes ontdekten, waaronder het depot van beeldhouwer en Menenaar Johan Tahon. Ook de lunch in Brasserie Saint Georges was niet te versmaden en evenmin de drink achteraf op de markt van Menen. Met veel dank aan gids Robert, voor de perfecte rondleiding.

We moesten af van het korset en de stijve kraag; we hadden ritmische of niet-ritmische dans nodig, het uithoudingsvermogen van sporten en hun discipline, om vrouwen de kans te geven hun vak te leren, het te beoefenen, het te verdragen, zich uit te drukken door de statica te ervaren die eigen is aan vrouwen en om mannen niet langer inspiratie of uitvoering schuldig te zijn.

Yvonne Serruys uit *Pensées d'une femme*, La Kahéna 1947

Te Beleven

Door Bart Madou

SIMONE WEIL: wat wij de mens verplicht zijn...

'Mocht ze een man geweest zijn, ze zou als een Wittgenstein gepercipieerd worden'. Niet mijn woorden, maar wel die van de Duitse filosoof Wolfram Eilenberger in zijn alom gelauwerd boek *Het vuur van de vrijheid*, over vier bijzondere vrouwelijke filosofes uit de 20ste eeuw: Hannah Arendt, Ayn Rand, Simone de Beauvoir en Simone Weil.

En inderdaad, net zoals Hannah Arendt pas sinds enige jaren ernstig genomen wordt in de (academische) filosofenwereld, zo ook Simone Weil vandaag en net zoals Hannah Arendt een heuse revival gekend heeft, zo ook Simone Weil: als filosofe is zij wat men noemt *incontournable* geworden.

Maar Simone was meer dan alleen maar filosofe. Ondanks haar (Joodse) bourgeoisafkomst was zij actief in de communistische beweging, zo werkte zij meer dan een half jaar als arbeidster in een fabriek en engageerde zij zich als fervente syndicaliste. Zij nam ook deel aan de Spaanse burgeroorlog en geraakte daar zwaargewond. Toen ze 26 was, raakte zij onder de indruk van de Christelijke mystiek door haar bezoeken aan Assisi en Solesmes, waar zij een mystieke ervaring beleefde.

Zij bekeerde zich echter niet en bleef agnost. Als Joodse moest zij begin 1940 naar New-York vluchten, maar zij deed er alles aan om terug te keren naar Europa, meer bepaald naar Londen, om daar actief te zijn in het verzet, wat haar ook lukte. In 1942 stelde men bij haar tuberculose vast, waaraan zij een klein jaar later stierf, jong: 34 jaar.

Tijdens haar korte leven heeft ze veel geschreven, maar is er weinig gepubliceerd. Pas na haar dood ontdekte men de rijkdom van haar geschriften waarin de afwezigheid van een God – niet de ontkenning! - en vooral mededogen, rechtvaardigheid en vriendschap sleutelbegrippen zijn. Thomas Crombez heeft een van haar geschriften, *Leçons de philosophie – Lessen in filosofie* vertaald.

Hij is de geschikte persoon om ons op 22 oktober as. om 10.30 u. in het Veltershof te Veldegem kennis te laten maken met de persoon en het werk van Simone Weil.

12DE THOMAS MANNLEZING: JEAN-PAUL VAN BENDEGEM

Op de homepage van de website van Jean-Paul Van Bendegem (jeanpaulvanbendegem.be) staat een prachtige formule, nou ja, esthetisch gezien dan, want ik begrijp er geen jota van. Het gaat om een zogenaamde kettingbreuk en deze hier citeren zou ook moeilijk kunnen, het zou lonken naar een soort visuele wiskundige poëzie zijn. Maar, het dient gezegd, de formule intrigeert mij, net zoals de persoon zelf – niet die van de formule, want dit is een Indische wiskundige, ene Ramanujan, maar degene die deze formule op zijn website geplaatst heeft: filosoof en wiskundige Jean-Paul Van Bendegem. Voor mij is die formule enkel geraas(kal) en ja, ook een beetje geruis, zeker hetgeen na het gelijkheidsteken staat: $\sqrt{\pi e / 2}$

Met smartphone en Google is het een koud kunstje om dit op te lossen, het resultaat is namelijk 2,066365677...

Een irrationaal (en irrationeel) getal en als je 't mij vraagt - om in wiskundige termen te blijven - honderd procent nutteloos. En toch zijn er freaks die het niet kunnen laten: Euler, die het getal e uitvond, was zo iemand bijvoorbeeld. Van Bendegem ook.

Voor een wiskundige moet zo'n formule als (harmonische) muziek in de oren klinken, voor de leek is dit, ik zei het al: geraas en geruis.

En laten die twee items nu het onderwerp zijn van de komende Thomas Mannlezing. Nee, verwacht geen wiskunde à la Ramanujan, maar eerder een bijwijlen fijn humoristisch betoog over en een pleidooi voor imperfectie, want ja, zo vraagt Van Bendegem zich af: vanwaar onze obsessie met klasseren, rangschikken en ordenen? Waarom zijn er altijd mankementen? Waarom gaan dingen kapot? Waarom is perfectie niet haalbaar? En bovenal: wat zou er mis zijn met imperfectie?

Jean Paul Van Bendegem is altijd een belevenis. Hij oreert als geen ander en niets menselijks is hem vreemd. Zijn gedachten zijn (vogel)vrij. Voor de toehoorder is het telkens opnieuw een avontuur, een belevenis: je weet niet wat je te wachten staat en nog minder waar Van Bendegem zal eindigen.

Zorg dat je deze Thomas Mannlezing in het Veltershof te Veldegem op 19 november e.k. om 10.30 u. niet mist!

MAG IK NOG TROTS ZIJN?

Is Martha Claeys de 'coming woman' van de (Nederlandstalige) filosofie? Als je het nieuws in het filosofische wereldje zo een beetje volgt, zou je beslist denken van wel.

Overall verschijnen er interviews en bijdragen van haar, geeft ze lezingen, leidt ze filosofische seminars enzovoort. De reden? Haar opgemerkt boek over *Trots. De filosofie van een emotie*.

Hoe komt ze erbij om over zo'n wat dubieus onderwerp onderzoek te verrichten? Associëren wij trots niet vaak met macho, ijdelheid en zo?

Martha Claeys zegt hier zelf over: *'De manier waarop ik trots aan het werk zag in de maatschappij en in mezelf vond ik verwarrend. Daarom wilde ik trots verkennen, omdat mijn eigen houding heel ambigu was. Ik wilde eerst met een definitie komen, zoals filosofen doen, en de concepten helder krijgen. Mijn familie komt uit West-Vlaanderen. Daar is trots zoiets als arrogantie. Het heeft me dus nogal verbaasd dat mijn boek toch een best positief verhaal over trots is geworden.'*

En dat is ook zo. Martha Claeys houdt immers een pleidooi voor trots, maar dan wel trots om gelijkwaardigheid te bevorderen. Zo onderscheidt zij drie vormen van trots, drie manieren om jezelf op waarde te schatten. Martha Claeys in een interview: *'De eerste is zelfwaardering. Dat gaat over het leveren van een bijzondere prestatie of inspanning, een overwinning behalen op jezelf of iemand anders. De tweede houding benadrukt juist het idee van gelijkheid. Dat noem ik zelfrespect. Die vorm van trots gaat uit van het oordeel dat je niet iets hoeft te doen om respect te krijgen. Het feit dat je mens bent, is daarvoor genoeg. De derde vorm van trots gaat over het idee dat je jezelf mag vieren om wie je bent, juist vanwege hoe je verschilt van anderen. Dat idee noem ik zelfliefde. Zelfwaardering, zelfrespect en zelfliefde dus, dat is de driedeling die ik hanteer. Ik denk dat die drie vormen van trots een verschillende morele grammatica hebben, met verschillende voorwaarden en valkuilen.'*

Martha Claeys over Trots op zondag 10 december e.k. om 10.30 u., in het Veltershof te Veldegem.

DE RECEPTEN VAN MIJN VADER – JACKY DURAND

'De recepten van mijn vader *is een aangrijpende liefdesverklaring aan de twee belangrijkste dingen in het leven: eten en familie*'.

De eerste zin op de achterflap. En zeg nu zelf, wie kan het daar nu niet mee eens zijn? Je kan misschien vrienden toevoegen aan dat lijstje van belangrijkste dingen. Of natuur, cultuur, ... Maar eten en familie horen er zeker en vast bij en dus belandt het boek, alleen al door deze zin, op mijn te-lezen-stapel. Terecht, zo blijkt.

Het boek vertelt het verhaal van Julien die opgroeit bij zijn vader Henri, chef van bistro Le Relais Fleuri. Julien wil niets liever dan ook kok worden. Henri wil niets liever dan dat zijn zoon géén kok wordt. Tot Henri ziek wordt en Julien de bistro tracht open te houden. Maar eigenlijk gaat het boek niet echt over het trachten open te houden van de bistro. Het is vooral een meeslepende reis door de tijd, doorheen cultuur en emoties die verweven zijn met eten, vanaf de prille kindertijd van Julien tot wanneer hij gaat studeren, en tot slot ook terugkomt. Julien vertelt zijn eigen verhaal, en tegelijkertijd, achterliggend en tussen de regels, horen we ook het verhaal van Henri, afkomstig van en getekend door een oorlog in Algerije.

Het boek is van poëtische tederheid, gemengd met soms bijna absurd aandoende, maar heel accurate beelden. Over de misvormde vinger van Henri, na een mislukt experiment met een vleesmolen in diens kindertijd: *'Je krabde gewoon de pannen uit met de nagel van je misvormde vinger en zei dat hij heel handig was om moeilijk bereikbare plekjes schoon te maken.*

'Ik zie nog je wijsvinger op de rug van een mes, op een spuitzak. Nu, op dit moment, til ik hem op, en hij lijkt heel licht en klein, als een botje van een legbatterijkip.'

Het hele boek is één grote liefdesverklaring van een zoon aan zijn vader. Het beschrijft de uren die Julien doorbrengt met het bestuderen van de gebaren van zijn vader, met het doorgronden van zijn liefde voor de Franse keuken. Hij bewondert zijn vader, zijn liefde en passie voor het vak. Hij wil niets liever dan in zijn voetsporen treden, maar botst op een muur, een categorisch weigeren om hem het vak te leren. Zijn vader wil dat hij ingenieur wordt, of elk ander respectabel beroep, maar in godsnaam toch geen kok.

Op deze tegenstelling met onbegrip en onuitgesproken verwachtingen blijft het boek, misschien net iets te lang, draaien. Ik had soms zin om ze een schop onder de kont te geven, de ene keer aan Julien, de andere keer aan Henri.

Maar al bij al is dit boek een literaire lekkernij, het biedt je niet alleen emotionele diepgang, het laat je ook watertanden. Je kan bijna de geur ruiken van de beschreven gerechten, je voelt ze, je ziet ze. Over het maken van brioche:

“Nu maak je een bergje van de bloem alsof het zand is.” Ik begraaf maar al te graag mijn handen in de bloem die zijdezacht aanvoelt tussen mijn vingers. Ik laat mijn handen erdoor glijden, duw het witte poeder op het roestvrij staal en geniet van de aanraking. Ik hou ook van het korstje van een runderribstuk, de vellen van een ui die tussen mijn vingers uit elkaar vallen, het hout van een kaneelstokje, het fluweel van de schil van een augustusperzik.’

Dit boek laat zich niet alleen graag lezen. Het geeft je ook zin om het boek opzij te leggen en te gaan koken, om je te verliezen in geuren, kleuren en smaken. En om je familie te bellen zodat je samen die nieuwe gerechten kan proeven, om plaatsvervangend de afstand tussen Julien en Henri te overbruggen.

Jacky Durand, *De Recepten van mijn vader*, Cargo 2020, 208 blz.

Als een boek me echt interesseert, ben ik niet in staat meer dan een paar regels achter elkaar te lezen, zonder dat mijn geest aangegrepen wordt door een gedachte die de tekst suggereert, of door een gevoel, een vraagstelling, een beeld, en dan ijlings een hoge vlucht neemt en overspringt van de ene gedachte op de andere, van het ene beeld op het andere, langs een hele weg van redeneringen en fantasieën die ik helemaal af wens te leggen tot ik niet verder kan, terwijl ik zover van mijn boek afdwaal dat ik het uit het oog verlies.

Italo Calvino, uit: *Als op een winternacht, een reiziger.*

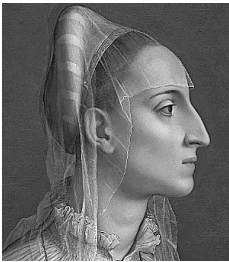
Ad multos annos

Door Els Vermeir

EEN POËTISCH DUO

Vrouwelijke auteurs met naam en faam zijn schaars in de westerse literatuurgeschiedenis. Het mag dan ook een klein wonder heten dat we dit jaar de 500ste verjaardag vieren van niet één, maar twee belangrijke Italiaanse dichters, al zijn ze jammer genoeg grotendeels in vergetelheid geraakt.

De eerste is Laura Battiferri, geboren in Urbino op 13 november 1523 als buitenechtelijke dochter van de welgestelde clericus en humanist Giovan' Antonio Battiferri. Laura heeft het geluk door haar vader erkend te worden en ook nog eens een degelijke opleiding te krijgen. Meer nog: door haar vaders functie aan de Apostolische Kamer van het Vaticaan komt zij in contact met de toenmalige 'groten der aarde' en kan ze een correspondentie onderhouden met onder meer Michelangelo en groothertog Francesco de Medici.

Laura huwt met Vittorio Sereni, maar wordt zeer jong weduwe, wat leidt tot het eerste dateerbare sonnet van haar hand, waarin ze rouwt om de dood van haar echtgenoot. Ze is 26 wanneer ze een tweede keer huwt met de beeldhouwer Bartolomeo Ammannati en naar Rome verhuist. Haar liefde voor die stad weerspiegelt zich in enkele van haar mooiste sonnetten.

In 1560 verschijnt haar eerste boek, *Primo libro dell'opere toscane*, een verzameling van 187 gedichten, waarvan 146 van haar hand, de andere van haar mannelijke correspondenten waaronder haar mentor Benedetto Varchi en Angelo Bronzino, de dichter-schilder die later ook haar portret zal schilderen. Het boek bevat hoofdzakelijk sonnetten, maar ook madrigalen, *canzoni* en *canzonette* (allebei dichtvormen die bedoeld zijn om gezongen te worden, waarbij de *canzonette* een vrijere vorm zijn van de zowel inhoudelijk als formeel striktere *canzoni*), *terzines* en vrije verzen.

Datzelfde jaar valt haar de grote eer te beurt om als eerste vrouw ooit te mogen toetreden tot de Accademia degli Intronati van Siena, een belangrijke literaire kring met aandacht voor poëzie en theater.

Vier jaar later verschijnt haar tweede boek, *Salmi penitentiali del santissimo profeta Davit ... con alcuni suoi sonetti spirituali*. Deze 'boetepsalmen van de hoogheilige profeet David en enkele van zijn spirituele sonnetten', een werk in vrije verzen, tonen haar grondige kennis van zowel het Latijn als van de Bijbel en bijbelcommentaren.

Een derde bundel, *Le Rime*, waarin ze al haar geschriften wilde verzamelen, bleef door haar dood in november 1589 onafgewerkt.

Uiteindelijk laat ze ons meer dan 400 gedichten na, waarin ze haar kennis van Vergilius en Ovidius, van Dante en Petrarca, van Bembo en Gaspara Stampa en nog vele anderen toont, en waarmee ze in haar tijd beroemd wordt tot aan de hoven van Praag en Madrid.

Vandaag lijkt Battiferri niet zozeer bekend omwille van haar poëzie, maar door het schilderij dat Bronzino van haar maakte. Erger nog: het lijkt haar grote neus te zijn die de aandacht trekt van moderne commentatoren. Zo vinden we haar terug in *Het Belang van Limburg* van 22/2/2022 in het artikel *Van fors naar fijn, van Cleopatra tot Meghan Markle* van Koenraad Nijssen en in het boek *Een kleine cultuurgeschiedenis van de (grote) neus* van kunsthistorica Caro Verbeek.

Cristina Varisco van de universiteit van Virginia maakt een grondige analyse van dit schilderij. Ze wijst erop dat de aandacht van de kijker getrokken wordt naar het open boek, waarin geen verzen van Battiferri zelf blijken te staan, maar wel van Petrarca, waarmee Bronzino de link legt tussen Laura Battiferri en de Laura die Petrarca's bron van inspiratie was. Bovendien is de houding waarin Battiferri geschilderd wordt, dezelfde als die waarin Bronzino eerder al Dante afschilderde – beiden hebben trouwens een zeer gelijkende neus. Het lijkt te suggereren dat Bronzino zijn dichtende vriendin op hetzelfde niveau stelt als Dante en Petrarca: een groter eerbetoon is amper denkbaar!

Maar laten we het toch maar over haar poëzie hebben in plaats van over haar neus! Frans Van Dooren vertaalde enkele van haar gedichten, ik kies er eentje uit, met zijn vertaling erbij:

Come chi da mortal certo periglio
si vede oppresso, sbigottito e smorto,
in tempestoso mar, lungi dal porto,
alza divoto a Dio la mente e il ciglio,

e se ridotto mai dal grave esiglio
l'ha il ciel (poiché non fu dall'onde assorto)
al caro albergo, più che prima accorto,
cerca del viver suo novo consiglio,

sì nel fallace mar del mondo infido,
fra l'onde incerte di pensier non saggi,
da Dio lontana e con la morte appresso

mi trovo, ahi lassa, e giorno e notte grido:
Signor deh! drizza i miei torti viaggi;
ma il lito ancor veder non m'è concesso.

Zoals wie in een ziedende orkaan
ver van de haven in gevaar verkeert,
ten prooi aan angst haast onberedeneerd
zijn blik devoot naar God pleegt op te slaan,

en eenmaal door de gunst des hemels aan
de bange dood ontsnapt en ongedeed
weer thuisgekomen wijselijk probeert
een keer te geven aan zijn levensbaan,

zo zwalk ook ik op deze zee, waar mij
de wilde stormen van mijn geest benauwen.
En ver van God en met de dood nabij

roep ik aan één stuk door en vol vertrouwen:
O Heer, schenk mij een rechte koers! Maar hij
laat mij nog altijd niet de kust aanschouwen.

De tweede jarige dichteres is Gaspara Stampa.

Zij is al net iets bekender dan Laura, maar heeft toch ook weer niet de renommee van haar mannelijke evenknieën. Gaspara werd geboren in Padua in 1523 en overleed op amper 31-jarige leeftijd. Als dochter van een succesvol zakenman, handelaar in juwelen, kreeg ze, net als haar oudere zus Cassandra en haar jongere broer Baldassare, een zeer gedegen opleiding: literatuur en taal (Italiaans zowel als Latijn, mogelijk ook Grieks), muziek en dans.

Maar zij krijgt in haar korte leven heel wat tegenslagen te verwerken. Haar vader sterft wanneer ze een jaar of zeven is, waarna het gezin verhuist naar Venetië. Veertien jaar later sterft ook haar broer Baldassare.

Frans van Dooren volgt in zijn *Dichtersessen uit het Cinquecento – Van Vittoria Colonna tot Veronica Franca*, de theorie dat Gaspara een courtisane was, een *cortegiana onesta*, een escortdame zou je kunnen zeggen. Volgens van Dooren waren er slechts een tiental van deze hoogopgeleide hoertjes die, ondanks een bescheiden komaf, toch het leven leidden van dames uit de aristocratie, en hooggeplaatste heren ontvingen in luxueus ingerichte huizen, waarbij werd gegeten, gezongen, gedanst en geconverseerd. Nochtans werd er nooit enig bewijs gevonden dat Gaspara inderdaad een hoertje zou zijn geweest. Tegenstanders van deze theorie halen zelfs de woorden aan van zuster Paola Antonia Negri (ook bekend als Virginia Negri) van het Milanese klooster van Sint-Paulus, die Gaspara een '*spirito formato in paradiso*' noemt – een in het paradijs gevormde ziel –, en haar tegelijkertijd oproept om 'de mooie eerlijkheid die in haar straalt niet te laten bezoedelen door wereldse praktijken en gesprekken. 'Wel is het een feit dat ze rond haar vierentwintigste verliefd wordt op Collaltino di Collalto, een edelman met wie ze een kortstondige affaire heeft. Collaltino, ridder in bijberoep, trekt echter ten strijde in Frankrijk en lijkt Gaspara al snel te vergeten. Hij huwt uiteindelijk ene Giulia Torelli en Gaspara's liefdesgedichten blijven onbeantwoord.

Haar aanzien bij tijdgenoten is groot, zo groot zelfs dat haar faam afstraalt op de door haar beminde graaf. Daar waar vrouwen van grote kunstenaars doorgaans compleet verdwijnen in de schaduw van hun wederhelften, heeft Collaltino di Collalto het zonder twijfel aan Gaspara Stampa te danken dat er vandaag nog gedichten van hem bewaard zijn, want kwalitatief bereiken ze duidelijk niet hetzelfde niveau.

Hieronder een van Gaspara's onbeantwoorde smeekbeden aan Collaltino, met vertaling door van Dooren:

Deh, lasciate, signor, le maggior cure
d'ir procacciando in questa età fiorita
con fatiche e periglio della vita
alti pregi, alti onori, alte venture;

e in questi colli, in queste alme e sicure
valli e campagne, dove Amor n'invita,
viviamo insieme vita alma e gradita,
fin che il sol de' nostri occhi al fin s'oscuere;

Perchè tante fatiche e tanti stenti
fan la vita più dura, e tanti onori
restan per morte poi subito spenti.

Qui coglieremo a tempo e rose e fiori,
ed erbe e frutti, e con dolci concenti
canterem con gli uccelli i nostri amori.

Ik bid en smee u, heer, die telkenmale
in 's levens bloeitijd door de dood belaagd
op hoge eer en roem en glorie jaagt,
zie af van al die vege zegepralen.

En laat ons hier in deze stille dalen
en in dit heuvelland, waar liefde 't vraagt,
samen een leven leiden dat behaagt,
zolang de zon ons koestert met haar stralen.

Want al die moeite en zorg en nood en dwang
verharden dit bestaan, en al die dingen
duren niet meer dan slechts een leven lang.

Laat ons daarom, nu 't vuur nog kan ontspringen,
bij bloesempracht en zoete vogelzang
hartstochtelijk van onze liefde zingen.

Bronnen:

Dichters uit het cinquecento / Van Vittoria Colonna tot Veronica Franco, Frans van Dooren, Athenaeum – Polak & Van Genneep, Amsterdam, 1992

Encyclopedia of Women in the Renaissance: Italy, France, and England, Diana Maury Robin, Anne R. Larsen, Carole Levin, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2007

Een kleine cultuurgeschiedenis van de (grote) neus, Caro Verbeek, Atlas Contact, 2021

Laura Battiferri: an open book, Cristina Varisco, University of Virginia, https://escholarship.org/content/qt1cc8t2fg/qt1cc8t2fg_noSplash_9224c4108efba7c8e9e029b9328400d0.pdf?t=krnm9

Scrittori d'Italia - Gaspara Stampa, Veronica Franco. Rime. A cura di Abdelkader Salza. Bari, Laterza, 1913. (Via <https://archive.org/details/052StampaRimeSi242/052StampaRimeSi242/>)

Stampa, Gaspara, Giulio Reichenbach, in *Enciclopedia Italiana*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1936.

Gaspara Stampa, Giulietta Raccanelli, in *Enciclopedia delle donne*, via <https://enciclopediadelledonne.it>

De levens van de individuen van het menselijk ras vormen een doorlopend vlechtwerk, waarin bij iedere poging om een stukje leven te isoleren dat een betekenis heeft die los van de rest staat - bijvoorbeeld de ontmoeting tussen twee mensen die beslissend zal worden voor allebei - rekening gehouden zal moeten worden met het feit dat elk van de twee een heel netwerk met zich meebrengt van feiten, achtergronden, andere mensen, en dat er uit die ontmoeting op hun beurt dan weer geschiedenissen zullen voortkomen die los komen te staan van hun gemeenschappelijke geschiedenis.

Italo Calvino, uit: Als op een winternacht, een reiziger.

Coupure

Door Bart Madou

'Aan het Geluk en het Leed tezamen, Hilversum, jan. '92'. Dit is de opdracht die Louis Couperus in januari 1892 schreef bij zijn novelle 'Extaze. Het boek van Geluk'. Kort na de verschijning veranderde hij de ondertitel in 'Een boek van Geluk'.

Veel geluk is er voor de mens van vandaag niet in te ontdekken, integendeel, als het er al was, dan heeft het maar enkele momenten geduurd. Maar kan een korte tijdspanne van 'opperste' geluk voldoende zijn om alle leed van afscheid en voorbij zijn te overheersen? Ja, beweert Couperus in *Extaze*, al draait hij zich hiermee bewust ook een rad voor de ogen. Maar andere tijden en andere zeden, zeker in een burgerlijk milieu rond de vorige eeuwwisseling.

Cecile van Even was een dertigjarige weduwe van een minister, die zich opsloot in haar eenzaamheid met haar twee zoontjes en ja, ook met haar trouwe huispersoneel. Ze komt slechts sporadisch naar buiten, maar in de woning van haar zus Amelie ontmoet ze eerder toevallig de vrijgezel Taco Quaerts, een man die ze aanvankelijk heel antipathiek vindt, waardoor je als lezer onmiddellijk denkt: hier komt nog wat van.

En inderdaad, Cecile wordt tot over haar oren verliefd op Taco, maar geen van beiden staan ze een beslissende toenadering toe, tot die ene avond of beter nacht, wanneer Cecile, wandelend in de tuin, haar liefde verklaart en hij, Taco, de zijne bevestigt. Ze gaan volledig in elkaar op, omhelzen elkaar – maar kussen elkaar niet – en beleven daar in de duisternis hun groots moment van 'extaze'.

Na die nacht blijft Cecile achter en *'toen wist zij het, de volgende dag, toen zij alleen zat en nadacht, dat de sfeer van het geluk, van het hoogste en lichtste, niet betreden mag worden, dat ze slechts tot ons stralen mag als een zon en dat wij er niet in mogen gaan, in haar heilige zonnecern.'* En zij hadden dat gedaan. Taco bleef weg, vertoonde zich lange tijd niet meer, tot hij weer opdaagde om Cecile te vertellen (ze had het al van haar zus vernomen) dat hij een lange, nog onbestemde reis zou maken. Ook hij kon zijn Geluk niet aan, suggereert Couperus. Einde van het verhaal, waarin

nog een tweede verhaallijn verwerkt is: Jules, de veertienjarige, onhandelbare en nogal androgynе zoon van Amelie, bezit een grenzeloze bewondering voor de veel oudere Taco Quaerts. Lees: hij is verliefd op hem, maar gezien het tijdsgewricht kon Couperus dat niet zomaar neerschrijven. Jules, een zelfprojectie? Allicht wel.

Couperus schreef *Extaze* vlak na zijn huwelijk met zijn nicht Elisabeth Baud (hun huwelijksreis bracht hen naar Blankenberge, Oostende en Brugge, maar dat even terzijde). Hij had intussen al *Eline Vere* gepubliceerd, waarvoor hij toen een belangrijke literaire prijs gekregen had. Een echo van *Eline Vere* klinkt enigszins door in *Extaze*, waarin wij ook autobiografische elementen ontdekken; zo stond zijn vriend Johan Ram model voor Taco. Ram vertrok net na het huwelijk voor verschillende jaren naar Indië.

Bovendien is de problematiek van de novelle gebaseerd op een roman van de Franse schrijver Paul Bourget, *Un coeur de femme*, die in feuilletonvorm verschenen was in *Le Figaro*. Couperus had de laatste aflevering enkele weken voor hij aan *Extaze* begon gelezen. Dat weten wij uit een brief van hem aan zijn jeugdvriend Frans Netscher.

Zo werd *Extaze* voor Couperus een intieme liefdesgeschiedenis. Maar laten wij even onderduiken in enkele bladzijden van de novelle. Proef er die heerlijk archaische taal waarvan vele woorden uit ons collectief geheugen verdwenen zijn, neem nu:

de rozehouten meubeltjes en de vieux rose moiré causeuses; achter de chaise-longue brandde op een onyxen zuil een lamp van onyx; het rossige gekroes van zijn korte Germaan-baard; lampeschijnsel; viooltjes-geur; glazen Mora-lijstjes; die zachte lucht van bescheiden exquisiteit; geëffaceerde behangself; haar dof blond hoofd hier en daar heel eventjes aangegoud; ... in dat krip - een los sleeptoilet van krip, voor in huis - vertengerde zich haar gestalte; het lamplicht guldende om heur haar; coquet; belletrie; hij lachte luid, vrolijk op; wolkjes, waarin gezichten even opgluurden; waarin alle moeite des denkens vervloeit en de gedachte slechts wat terugdwaalt; in haar gedroom; nagewolkt door nieuwe wolkjes; in glans verschoten en weggeglansde landouwen; en hun leven was er het limpide zijn in verlangenloze vrede; alsof hun Liefde werd tot middenpunt des heelals; turende naar de trammen...

Lees en geniet...

Hoofdstuk I, I

Dolf Van Attema was op zijn wandeling na den eten aangegaan bij de zuster zijner vrouw, Cecile van Even, op de Scheveningse weg, en hij wachtte in de kleine voorsalon, wandelend tussen de rozehouten meubeltjes en de vieux rose moiré causeuses met de drie, vier grote passen, waarmee hij de nauwte van het vertrekje telkens en telkens scheen over te meten. Achter de chaise-longue brandde op een onyxen zuil een lamp van onyx, onder haar kanten kap zacht gloeiend als een grote, zeshoekige lichtbloem.

Mevrouw was nog bij de jongens, die juist naar bed gingen, had de meid tot Van Attema gezegd en het speet hem zijn petekind, de kleine Dolf, die avond niet meer te zullen zien; hij had reeds even naar boven willen lopen om met Dolf in zijn bedje te stoeien, maar ook had hij zich aanstonds Cecile's verzoek herinnerd, dit toch nooit meer te doen; de jongen bleef uren wakker liggen na zo een gedartel met oom. En hij wachtte dus nu, met een glimlach om die gehoorzaamheid, zijn schoonzuster af, steeds metende de kleine salon met zijn pas van een stevig, kort man, ineengedrongen en breed, niet jong meer en wat ivoorachtig kalend onder zijn kort, donkerblond haar, zijn ogen klein-vriendelijk en prettig blauwgrijs, zijn mond beslist flink, - al glimlachte hij ook - in het rossige gekroes van zijn korte Germaan-baard.

Een houtblok brandde met een paar kronkeltongen in het hardje van nikkel en verguld, als een vuurtje van stille intimiteit, als een vlam van discretie, in die schemeratmosfeer van, met kant gedekt, lampeschijnsel, en intimiteit, discretie verspreidde ook door geheel het nauwe vertrekje iets als een aroom van viooltjes, een nuance van viooltjes-geur, die school in de zachtheid der tinten van behang en meubelen, - flets rose moiré en rozehout, - die hing in het hoekje der kleine rozehouten schrijftafel, met haar enkele zilveren zaakjes om te schrijven en haar portretten in gladde, glazen Mora-lijstjes; een kleine, witte, Venetiaanse spiegel daar boven. En die zachte lucht van bescheiden exquisiteit, vol gedemptheid, tederheid, kuisheid bijna, die dreef tussen het hardje, de schrijftafel en de chaise-longue, die gleed tussen de stille plooiën der geëffaceerde behangzels, hield iets in, dat rust gaf aan zenuwachtigheid, zodat Dolf, ineens, zijn stap van meten staakte, zitten ging, om zich heen zag en, eindelijk, stil, turen bleef op het portret van Cecile's man, de minister Van Even, die anderhalf jaar geleden gestorven was.

Hoofdstuk IV, III

En het donker was het licht; de nacht daagde van het Licht, dat straalde alom. Stil straalde het, het Licht, als één enkele zonnester, die straalt met zachte glans van klaarheid, hel in een hemel van stil wit zilver licht; hemel, waar zij liepen over melkwegen van licht en muziek; het straalde en het klonk onder hun voeten en in zeeën van ether verhief het zich hoog boven hun hoofden en straalde daar weer en klonk er weer, hoog en zuiver. Zij waren er alleen, in hun hemel, in hun hemelwijdte, die was als de Ruimte, eindeloos onder hen en boven hen en om hen rond, met eindeloze ruimten van licht en muziek; van licht, dat muziek was. Eeuwigheden lang mat zich hun hemel uit, naar alle zijden mat zich die uit met zalige verschieten van witte zonneglansen, in glans verschoten en weggeglansde landouwen, als oasen van bloemen en planten aan wateren van licht, stil en klaar en geruisloos van vrede. Want de vrede was er de lucht, waarin alle verlangen oplost en tot kristallen transpartheid wordt en hun leven was er het limpide zijn in verlangenloze vrede; zij wandelden er voort, in goddelijke sympathie van samenzijn, nauw aan elkaar, als in één enge ring omgeven, één ring van glans, die hen omgaf. Nauwlijks in hen was er herinnering aan de wereld, die was afgestorven en afgeschitterd in het stralen van hun hemel; niets was er in hen dan de extase van hun liefde, die hun ziel was geworden, alsof zij geen ziel meer hadden en slechts liefde waren; en toen zij om zich heen zagen en zagen in het Licht, zagen zij, dat hun hemel, waarin hun Geluk het Licht was, niets was dan hun liefde en zagen zij, dat de landouwen, - de bloemen en planten aan wateren van licht, - niets waren dan hun liefde, en dat de eindeloze Ruimte, de eeuwigheden van glans en ruimte, van ruimten vol glans en muziek, die zich uitmatten naar alle zijden, onder hen en boven hen en om hen rond, niets waren dan hun liefde, die geworden was tot hemel en geluk. En het Doel, dat Cecile eens had voorgeraden, verscholen in de verte, in de uitstraling van eigen goddelijkheid, traden zij nu midden in, in zijn zonnecore; midden in het Doel traden zij en rondom hen schoot het zijn eindeloze stralen naar alle eeuwigheden heen, alsof hun Liefde werd tot middenpunt des heelals...

SAINT OMER

In de vorige editie van Toverberg hield Bart Madou een pleidooi voor vrouwelijke auteurs. Daarbij maakte ik me de bedenking dat ook vrouwelijke regisseurs best wat meer aandacht verdienen. En waarmee kan ik dan beter beginnen dan met het indrukwekkende filmdebuut van de Française Alice Diop.

Diop, geboren in 1979 in Aulnay-sous-Bois uit Senegalese ouders, studeerde Afrikaanse koloniale geschiedenis aan de Sorbonne, visuele sociologie aan de universiteit van Évry en ten slotte documentairmaker aan La Fémis (de vroegere *École nationale supérieure des métiers de l'image et du son*). Ze begon haar carrière met een aantal documentaires, waaronder *La mort de Danton* (2011) en *Vers la tendresse* (2016), allebei bekroond met verschillende prijzen.

Saint Omer, haar eerste langspeelfilm, kwam vorig jaar uit ter gelegenheid van het 79ste Internationale Filmfestival van Venetië. Ze behaalde er de Grote Prijs van de Jury en de Luigi De Laurentiis Prijs voor Beste Debuut. Ook op het filmfestival van Gent behaalde ze de Grand Prix voor Beste Film.

In het begin van de film maken we kennis met Rama (vertolkt door Kajije Kagame), een docente literatuur en schrijfster. Ze geeft les over *Hiroshima mon amour* van Marguerite Duras aan de hand van een film over de vrouwen die na de Tweede Wereldoorlog kaalgeschoren werden omwille van hun verhouding met een Duitse soldaat. Rama wijst haar studenten erop hoe Duras de doorstane vernederingen weet te sublimeren en van haar personage een heldin 'in staat van genade' maakt.

Wat later vertrekt Rama naar Saint Omer om daar het proces bij te wonen tegen Laurence Coly (vertolkt door Guslagie Malanda), als research voor haar nieuwe boek. Rama wil het boek 'Medea Naufragée' (schipbreukeling Medea) noemen, een verwijzing naar de Griekse mythe waarin Medea wraak neemt op de ontrouwe Jason door hun twee zoontjes te vermoorden. Laurence Coly staat immers terecht voor de moord op haar 15 maanden oude dochtertje, dat ze heeft laten verdrinken in zee.

De film speelt zich hoofdzakelijk in de rechtbank af, van de selectie van de jury tot het slotpleidooi van Laurences advocate, meester Vaudenay, vertolkt door Aurélia Petit. Tussendoor zien we echter ook stukjes van oude familiefilms en dromen van Rama, waardoor we samen met Rama de gelijkenissen ontdekken tussen haarzelf en de beschuldigde.

Allebei zijn ze intelligente, hoogopgeleide vrouwen met Senegalese roots, allebei zijn (of waren) ze verliefd op een blanke man, en terwijl Laurence Coly reeds een kind kreeg, is Rama pas zwanger.

Laurence Coly ontkent niet dat ze haar kind heeft vermoord – bij haar arrestatie zou ze hebben verklaard dat ze dat deed omdat 'het leven zo makkelijker zou zijn'. Toch pleit ze onschuldig, omdat 'ze er niet zeker van is dat ze verantwoordelijk is' voor die moord, waarvan ze zelf hoopt tijdens het proces te ontdekken waarom ze het heeft gedaan. Ze zegt de afschuw van haar medegevangenen voor haar gruwelijke daad te delen.

Laurence kende een ogenschijnlijk gelukkige jeugd; iedereen omschrijft haar als rustig, vriendelijk en zeer intelligent. Maar ze ervaart een enorme druk van haar (gescheiden) ouders, die extreem hoge verwachtingen voor haar koesteren: haar moeder, die niet wil dat ze Wolof spreekt omdat ze perfect Frans moet leren; haar vader, die eist dat ze rechten gaat studeren en die alle contact verbreekt wanneer ze in plaats daarvan voor filosofie kiest.

Wanneer Laurence na een tijdje studeren in Parijs terugkeert naar Dakar, krijgt ze daar de kritiek dat ze zich gedraagt als 'een blanke Parisienne'. Terug in Parijs, zonder financiële middelen, begint ze een relatie met Dumontet, een man die 33 jaar ouder is dan zij en nog een vrouw en dochter heeft. Dumontet houdt zijn relatie met Laurence verborgen en weigert in eerste instantie zijn kind te erkennen, al probeert hij zichzelf in de rechtbank als liefhebbende vader voor te stellen.

Naarmate het proces vordert, verandert ons beeld van de bij voorbaat schuldig geachte moordenaress, en zien we tevens hoe dat ook bij Rama gebeurt, die zich in dromen en flashbacks de slechte relatie met haar eigen moeder herinnert en bang wordt dat ze net zo'n moeder zal zijn voor haar ongeboren kind.

Tijdens de film blijft het wat onduidelijk wat de kernboodschap is: gaat het over de verscheurdheid van migranten die heen en weer geslingerd worden tussen twee culturen, of meer algemeen over de relatie tussen een moeder en haar kind en de mogelijke gevolgen daarvan? Het blijft een beetje een open vraag, net zoals we niet te zien krijgen wat het uiteindelijke vonnis zal zijn.

Maar het hoogtepunt van de film is voor mij het indrukwekkende slotpleidooi van de verdediging, dat geen enkele vrouw of toch geen enkele moeder onberoerd kan laten. Ik zou er graag dieper op ingaan, vooral omdat het me een interessante wetenschappelijke kennis heeft bijgebracht, maar ik laat jullie liever de kans om dit zelf te ontdekken.

De film mag dan al geen documentaire zijn, toch is de grens dun: het relaas is immers geïnspireerd op het waargebeurde verhaal van Fabienne Kabou, van wie het leven grotendeels overeenkomt met dat van de fictieve Laurence, en wier proces Alice Diop in 2016 effectief bijwoonde. Met de film wil Diop de kijker laten ervaren wat zijzelf doormaakte tijdens dat proces. Fabienne Kabou werd overigens veroordeeld tot 20 jaar gevangenis.

Klifi of klimaatfictie

Door Bart Madou

Tijdens zijn dankwoord naar aanleiding van zijn benoeming tot doctor honoris causa aan de UGent, sprak gewezen eurocommissaris voor klimaat Frans Timmermans de volgende wijze woorden:

'Als ik de nadruk leg op het belang van de wetenschap, op de grote maatschappelijke relevantie van de universiteit en het onderwijs in het algemeen, doel ik op de gehele wetenschap, op alle onderzoeken. Uiteraard er zijn grote doorbraken nodig in de natuurwetenschappen, in de techniek, in de scheikunde, biologie, informatica. Maar evenzeer is de wetenschap belangrijk waarin la condition humaine centraal staat. Geesteswetenschappen en sociale wetenschappen zijn relevanter dan ooit in tijden dat de mensheid haar plaats op aarde moet herontdekken, haar onderlinge verhoudingen opnieuw moet vormgeven, en moet wennen aan de gedachte dat we niet meer zijn dan een van de diersoorten die van deze planeet afhankelijk zijn.'

Het bewijst het belang, ja de noodzaak van cultuur in het algemeen en literatuur in het bijzonder voor de aandacht voor klimaatverandering. Verhalen maken en verhalen vertellen is, naast het verzamelen van feitenkennis, noodzakelijk om een betere voeling te krijgen met de klimaatcrisis, aldus Frans Timmermans.

Klifi of klimaatfictie kan daar zeker een rol in spelen. Klifi zou je een subgenre van scifi of sciencefiction kunnen noemen.

Grosso modo zouden wij twee nogal tegengestelde trends in de klifi-romans kunnen onderscheiden: de dystopische romans, waar het dus verkeerd afloopt met de mens, de natuur of de aarde, en de utopische romans, waar er na al die narigheid toch nog hoop en redding doorschemert voor de mensheid.

Nu bestaat er, vooral onder sociologen, psychologen en filosofen, zoiets als een stevige discussie over het effect van dystopische romans, want hoe dan ook genereren ze klimaatangst bij de lezer. De vraag is: is dat een goede zaak of juist niet? Zal de lezer er beangstigd, getraumatiseerd en geblokkeerd uitkomen of integendeel gemotiveerd om tot actie over te gaan?

De laatste jaren zijn er heel wat romans verschenen waarin het klimaat of de klimaatverandering een hoofdrol speelt. De meeste romans kwamen uit het Engels taalgebied, begrijpelijk omdat de Engelstalige literatuur van oudsher al (meer) aandacht geschonken heeft aan romans waar de natuur centraal stond, ook de romans over de klimaatcrisis kregen eerder dan elders meer aandacht.

We beperken ons tot enkele titels:

De Britse schrijver J.G. Ballard schreef begin de jaren zestig van de vorige eeuw *The Wind From Nowhere* (*De Wind van Nergens*) (1961), *The Drowned World* (*De Verdronken Aarde*) (1962) en *The Burning World* (*De Brandende Aarde*) (1964).

Van de Amerikaanse Ursula Le Guin kennen wij *The Lathe of Heaven* uit 1971, vertaald als *De Meesterdromer*.

Arthur Herzog, eveneens een Amerikaan, schreef in 1977 de bestseller *Heat*.

George Turner, een Australische novellist, schreef in 1987 *The Sea and Summer*.

Earth (Aarde) uit 1991 van de Amerikaan David Brin bevat heel wat voorspellingen die bewaarheid zijn geworden.

De zwarte Amerikaanse Octavia Butler schreef tientallen sciencefiction-romans, de bekendste is wellicht *Parable of the Sower* (1993).

Van de Canadese feministische schrijfster Margaret Atwood kennen wij o.m. *Oryx and Crake* (*Oryx en Crake*) uit 2003.

The road (De weg) (2006) van de onlangs overleden Cormac McCarthy werd verfilmd en is volgens George Monbiot, een Britse zoöloog, schrijver en activist, de beste klimaatroman. Bij ons was ook Nic Balthazar die mening toegedaan.

Jeanette Winterson publiceerde in 2007 *The Stone Gods (De stenen goden)*.

In 2010 waagde de succesrijke Britse schrijver Ian McEwan zich aan een clifi novel, *Solar*.

Barbara Kingsolver schreef in 2012 *Flight Behavior (Vlieggedrag)*, door de Washington Post uitgeroepen tot beste boek van het jaar.

En tot slot vermelden wij *The Ministry for the Future* uit 2020 van Kim Stanley Robinson. Het was (volgens sommige bronnen) ooit het favoriete boek van Barack Obama.

Maar ook in het Nederlandse taalgebied verschenen steeds meer klifi romans, zo onder meer:

Jan Terlouw, *Kop uit 't zand* (2016) en *Het hebzuchtgas* (jeugdboek) (2016).

Jan-Willem Anker, *Vichy* (2017).

Lieke Marsman, *Het tegenovergestelde van een mens* (2017).

Ellen De Bruin, *Onder het ijs* (2018) en *Kraaien in het paradijs* (2021).

Adriaan Van Dis, *Klifi* (2021).

Eppo Leon, *Klimaatcantate* (2023).

Franstalige 'climat fiction' romans zijn bijvoorbeeld:

Michel Jeury, *Le monde de Lignus* (1978).

Pierre-Yves Touzot, *Terre lointaine* (2008).

Jean-Marc Ligny, *La trilogie climatique: Aqua TM* (2012), *Exodes* (2012), *Semences* (2015); wel somber, een echte dystopie.

Nadia Coste, *Rhizome* (2018) – een ecologische thriller.

Een interessant experiment eindigde in de publicatie *Over overmorgen, andere verhalen over de toekomst*. Tien schrijvers en schrijfsters uit Vlaanderen en Nederland zoeken een glimp van hoop in de toekomst, met verhalen van Simone Atangana Bekono, Fiep van Bodegom, Arnon Grunberg, Ish Ait Hamou, Auke Hulst, Jens Meijen, Jeroen Olyslaegers, Lize Spit, Annelies Verbeke, Rebekka de Wit.

En er bestaat ook zo iets als klipo of klimaatpoëzie. Interessant hierbij te vermelden is *Zwemlessen voor later*, een bundel gedichten, geschreven door jonge en gevestigde waarden. Zo staan er gedichten in van Maud Vanhauwaert, Anne Provoost, Sylvie Marie, Bart Vonck, Ilja Leonard Pfeijffer, Miriam Van Hee, Maarten Inghels, Joke Van Leeuwen, Bart Moeyaert, Luuk Gruwez en vele anderen. In deze bundel wordt natuurlyriek afgewisseld met oproepen tot actie, gedichten over ijsberen, wieren en parkeerplekken, traditionele dichtvormen en videogedichten. Ook Amanda Gorman - je weet wel, de dichteres die een gedicht voorlas bij de inauguratie van president Biden - schreef een beklijvend gedicht over de klimaatverandering en de toekomst van de aarde, *Earthrise* (zie YouTube).

Maar ook de non-fictie over de problematiek van het klimaat kende heel wat nieuwe interessante bijdragen, wij beperken ons tot de volgende publicaties:

Bruno Latour, *Oog in oog met Gaia, acht lezingen over het nieuwe klimaatregime* (2017).

Nathaniel Rich, *Het verlies van de aarde - een recente geschiedenis* (2019)

Kadir Van Lohuizen, *After us the Deluge, The human consequences of rising sea levels*, (2021) met bijdragen van klimaatwetenschappers en veel foto's.

Geert Buelens, *Wat we toen al wisten - de vergeten groene geschiedenis van 1972* (2023), bekroond met de Boon literatuurprijs 2023.

Van Amita Gosh uit Bangladesh, *Te groot om ons voor te stellen* (2022).

Michiel Korthals schreef *Goed leven als aardbewoners - filosofie van een leefbare planeet* (2023).

Wouter Kusters, *Schokeffecten - filosoferen in tijden van klimaatverandering* (2023). Dit laatste werk zouden wij beslist kunnen aanbevelen.

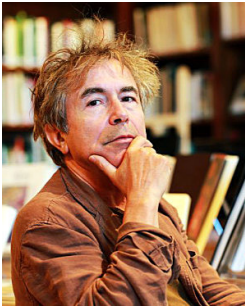
Lisa Doeland, *Apocalypsofie* (2023)

En laten wij besluiten met nog een citaat uit de redevoering van Frans Timmermans: *'En dit is een cri de coeur die ik aan u allen richt. Help ons de woorden te vinden en de beelden te vinden die aan iedereen duidelijk maken wat er gedaan moet worden om te voorkomen dat onze kinderen en kleinkinderen oorlog moeten voeren over water en voedsel. Wij hebben het vermogen dit probleem op te lossen. Laten we het samen doen.'*

Gelezen & goedgekeurd

Door Bart Madou

OVER OUD WORDEN EN OUD ZIJN

'Wij zijn daar nu toch al wat te oud voor'. Hoe vaak hoor ik dat zinnetje tegenwoordig niet, alsof de toekomst al voorbij is. De Franse filosoof François Jullien (met twee ll'en!) heeft daar een diepzinnig boekje over geschreven: *'Het leven kan anders'*, een compromis-vertaling van *'Une seconde vie'* (second betekent zowel tweede als volgende in het Frans en die dubbelzinnigheid was de bedoeling van Jullien). Hij beweert – kort gezegd hier, hij wijdt er meer dan 150 bladzijden aan – dat een mens, of toch een behoorlijk aantal mensen – geconfronteerd wordt met een tweede, volgend, ander leven en dat de overgang (geen breuk, maar bijna onmerkbaar vloeiend) gelegen ligt in het besef dat vanaf een zekere leeftijd daar plots de dood, de eigen toekomstige dood, nadrukkelijk aanwezig is. Hij formuleert het ergens zo: *'Er is daar geen sprake meer van een "keuze", dat wil zeggen van het al dan niet betreden van dat volgende leven. Het eerste leven is het leven waarin we het vermijden de dood recht in het gezicht te kijken, het volgende leven daarentegen is het leven dat zich opent op het moment dat ik voor het eerst mijn dood als een eindpunt ben gaan beschouwen. Dat is namelijk het beginpunt om een volgende keer te gaan leven.'*

Als je het zo bekijkt, zit er mijns inziens wel veel wijsheid in die woorden. Je zou die levens ook kunnen indelen als volwassenheid respectievelijk ouderdom. Wanneer zijn we oud, wanneer noemen we onszelf oud? Dit is geen markeerpunt: niet op onze 65ste verjaardag zijn we ineens oud, we waren het vroeger al een beetje, we voelen het nadien stilaan meer en meer. En ja, vandaag kan ik voor mezelf zeggen: ik ben oud (maar niet helemaal versleten). Uiteraard zou ik zeggen, houdt Jullien een pleidooi om dit tweede leven doorleefd te leven, het *'leven hernemen'* noemt hij het. Zijn filosofische beschouwingen deinen nogal uit, maar draaien ten slotte om die gedachte van een volgend leven, opnieuw beginnen ook al naderen we sowieso het (ons) einde. Soms gebruikt hij straffe taal zoals in *'we moeten dus proberen de eeuwige platitudes van de levenswijsheid af te schudden die het bed van de berusting opmaken en daardoor een obstakel voor het volgende leven zijn.'*

De platitudes van de levenswijsheid ... hij durft en eigenlijk heeft hij wel gelijk, veel zogenaamde levenswijsheid bestaat uit platitudes en nietszeggende clichés.

François Jullien, *Het leven kan anders*, Lontano Uitgeverij, 2019, 160 blz.

DE LITERAIRE ROEPING

Een paar maanden geleden verscheen bij uitgeverij *les îles* (met een sterretje op de -i in plaats van een accent circonflexe) het boek *De literaire roeping* van Andreas Van Rompaey.

'Een inkijk in het werk en leven van enkele belangrijke Nederlandse en Vlaamse auteurs', klinkt het, en dan volgt een opsomming van de auteurs in kwestie: Noud Bles, Stefaan van den Breemt, Walter van den Broeck, Patrick Conrad, Frans Depeuter, Rudolf Geel, Guy van Hoof, René Hooyberghs, Dirk Kroon, Sybren Polet, Renaat Ramon, Andreas Roels, Willem M. Roggeman, Tony Rombouts, Michael Tophoff, José Vandenbroucke, Willie Verheghe.

Ik moet met enig schaamrood op de wangen bekennen dat het, op een paar uitzonderingen na (waaronder Willie Verheghe, voor wie ik destijds twee boekcovers maakte, om maar te zeggen hoe klein de wereld is), voor mij allemaal nobele onbekenden zijn. *Blame it on my youth* – hoewel, jeugd? -, of aan het feit dat mijn studies me naar buitenlandse auteurs leidden, maar toch.

Een recensie, dan maar? Maar hoe begin je aan de recensie van een anthologie? Analyseer je dan het werk van de verzamelaar, de 'antholoog', om zo te zeggen, of veeleer het werk van de besproken auteurs? En volstaat het om je daarvoor te baseren op de enkele gedichten of uittreksels uit prozateksten die ter illustratie worden aangevoerd? Je zou er mogen van uitgaan dat de kritische verzamelaar bij het opstellen van zijn anthologie de meest representatieve teksten heeft geselecteerd, maar toch: over kleuren en smaken wordt al sinds de Romeinen niet meer gediscussieerd, dus in wezen kan je pas een oordeel vellen na zelf het hele oeuvre van de verschillende auteurs te hebben verorberd, en dat, helaas, lijkt me niet meteen op korte termijn haalbaar.

Laten we dan maar beginnen met de auteur en diens selectie. Andreas Van Rompaey dus. Voor de lezers van Toverberg is dit gelukkig géén nobele

onbekende, we mochten al meermaals genieten van zijn bijdragen, waarmee we zelfs een paar voorproefjes kregen van dit verzamelwerk. Zoals steeds weet hij via pertinente en originele vragen een duidelijk beeld te schetsen van de besproken auteur, zowel qua persoonlijkheid als wat zijn literaire levensloop betreft. ZIJN literaire levensloop, zeg ik, en inderdaad: het eerste wat mij – en anderen met mij – opviel, is dat in het lijstje besproken auteurs geen enkele vrouw wordt vermeld. Zelfs niet onder een 'mannelijke' schuilnaam.

Van Rompaey verontschuldigt zich hiervoor: *'Tot de door mij belichte generatie behoorden wegens de tijdcontext nu eenmaal weinig vrouwen. De nog levende vrouwelijke generatiegenoten die ik interessant vind, waren onbereikbaar (bv. Lidy van Marissing) of verkeerden in een te slechte geestelijke of lichamelijke toestand (bv. Patricia Lasoen – intussen overleden op 7 augustus jl. -, Lucienne Stassaert). Bovendien is het boek niet met een vooropgezet doel geconcipieerd. Hopelijk heb ik wat meer duiding kunnen geven. Het is helemaal niet mijn bedoeling om de oude canon te handhaven, veeleer om er een aanvulling op te bieden.'*

Dat lijkt alvast plausibel: op enkele uitzonderingen na zijn de besproken auteurs oorlogskinderen, zowat de laatste generatie die opgroeide met het beeld van de 'vrouw aan de haard', tijden dus waarin vrouwen niet geacht werden deel te nemen aan het publieke leven, laat staan hun kostbare tijd te verspillen aan iets 'triviaals' als literatuur. Ik laat in het midden of er sindsdien écht veel veranderd is, maar dit terzijde.

Wat echter opvalt – en intussen wél veranderd is –, is hoe bruisend, woelig, wervelend en spitant het literaire leven was in de jaren '60 en '70. Wellicht heeft dat te maken met de nasleep van de Tweede Wereldoorlog: het was een tijd waarin iedereen met volle teugen wou genieten van de herwonnen vrijheid, waarin iedereen een stem wou laten horen die al te lang had moeten zwijgen. Het is wat zowat elk van deze auteurs verbindt: een drang naar vrijheid, naar expressie, naar vernieuwing. Er wordt volop geëxperimenteerd, zowel inhoudelijk als vormelijk, zo opvallend en desnoods aanstootgevend mogelijk, en dat met middelen die intussen zo primitief lijken, dat het haast niet meer voor te stellen is.

In zijn voorwoord bij dit werk schetst Carlos Alleene een somber beeld van het huidige literaire landschap. *'Experimenteren met taal, stijl en vorm, wie durft er zich nog aan te wagen'*, vraagt hij zich af; de moderne romancier is volgens hem *'een angsthaas, bang door zijn uitgever om de oren te worden geslagen'*. Toen ik die intro las, schudde ik meewarig het hoofd en gaf hem gelijk. Zo maken ze ze niet meer, mijnheer!

Maar intussen heb ik me gerealiseerd dat dit beeld moet genuanceerd worden. Want geef toe: Guido Gezelle, Stijn Streuvels, Ernest Claes en andere illustere voorgangers zouden wellicht ook meewarig met de ogen hebben gerold bij al het 'moderne gedoe' van bovengenoemde auteurs. En het mag dan al een feit zijn dat uitgevers dezer dagen enkel de marktwaarde van een boek beoordelen, veeleer dan de literaire waarde, er gebeurt ook heel wat in de marge van de commerciële kanalen. Blogs, voorstellingen met 'slam poetry', poëzieavonden... Niet enkel bloed kruipt waar het niet gaan kan, ook literatuur doet dat, en ze mag dan al een tijdje op sterven na dood zijn geweest, de feniks is stilaan klaar om uit zijn as te herrijzen. Met het nodige kaf tussen het koren, zoals ook vroeger het geval was.

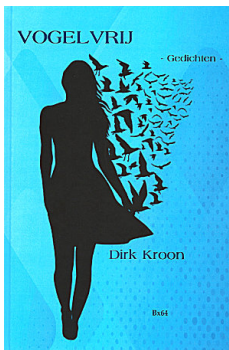
Of Andreas Van Rompaey met *De literaire roeping* uitsluitend koren heeft gered van de ondergang, of toch ook wat kaf heeft opgevangen, dat laat ik u zelf beoordelen. In elk geval geeft hij een uiterst boeiende inkijk in een haast vergeten generatie.

Andreas Van Rompaey, *De literaire roeping*, les îles, 240 blz.

VOLKOMEN VOGELVRIJ

Door Andreas Van Rompaey

In zijn recente poëziepublicaties gebruikt Dirk Kroon de metafoer van de vogel om eenheid te creëren, zo ook in zijn nieuwste bundel *Vogelvrij* (Dordrecht, 2023). De drieënvijftig hierin opgenomen gedichten vertonen de compactheid en bezonnenheid waarvoor de Rotterdamse auteur bekendstaat. In tegenstelling tot zijn vorige dichtwerk *Na de vogels* (2021), hanteert hij geen vaste vormschema's, maar kiest hij opnieuw voor het (vogel)vrije vers. Ook inhoudelijk zijn er verschuivingen merkbaar.

In mijn interview met hem wijst Kroon erop dat zijn poëzie zich parallel met het leven ontvouwt: '*Door middel van de opeenvolgende titels van mijn laatste bundels (Op de hoogte van de vogels, Onder de vogels en Na de vogels) geef ik aan dat er stadia zijn. Naarmate het leven vordert, keren de kansen en wordt het menselijk tekort steeds groter.*'

De door hem geschetste evolutie heeft zich ook in zijn poëtische universum alleen maar doorgezet. Aan het boek voegde hij een motto van zijn mentor Victor E. van Vriesland toe, dat zijn eigen poëzie passend typeert als een bezinning *'op het vanouds bekende eind van het lied'*. Het uitgedrukte onvermijdelijkheidsbesef maakt ieder nostalgisch verlangen des te pijnlijker, al bieden liefde en sereniteit toch nog enig soelaas. Het lijkt alsof de laatste buffer is weggehaald en geen 'feniksverrijzenis' meer mogelijk is, wat vragen met zich meebrengt over de zin(loosheid) van het bestaan en over de fragiliteit van de persoonlijke identiteit.

De bundel geeft zodoende een treffend beeld van hoe iedereen, zonder uitzondering, op het einde van het leven 'vogelvrij' wordt verklaard: *'Je bent volkomen vogelvrij. Een engel of een vogelvrouw bestaat alleen voor dichters en voor blinden.'*

Vogelvrij

Dwalend door de stad
waar je destijds woonde,
ken je werkelijk niemand meer
want je komt geen sterveling tegen.

Huizen en omgeving
reageren evenmin op jou.
Je kijkt uit naar een weg
die ergens toe zal leiden.

Je zoekt de zin
van domweg hier te zijn
maar kunt die nergens vinden.

Je bent volkomen vogelvrij.
Een engel of een vogelvrouw bestaat
alleen voor dichters en voor blinden.

Dirk Kroon, *Vogelvrij*, Liverse, Dordrecht, 2023, 72 blz.

'Rust en resonantie', wanneer de kunst van Hans Op de Beeck de oude Meesters ontmoet.

Het museum van het Franse Département du Nord opende zijn deuren in 1964. Het gebouw, waar vooraf de kanselarij van Cassel zetelde, focuste zich vooral op een collectie die de Vlaamse cultuur liet zien.

In 2010 heropende het museum zijn deuren na een grondige renovatie van het gebouw.

Maar niet alleen het gebouw, met zijn gevel die Vlaamse architectuur met Italiaanse Renaissance combineert, kreeg een facelift. Ook de opstelling van de collectie werd aangepakt. Sinds de heropening zet het aankoopbeleid in op hedendaagse werken en aldus breidt de collectie uit met kunstwerken van Thierry de Cordier, Patrick van Caeckenbergh, Jan Fabre, Leo Copers, Wim Delvoye, Koen Vanmechelen en, recent, Panamarenko.

In 2017 had de eerste tentoonstelling hedendaagse kunst plaats, *Haar en Pluim*, als tegenhanger van de tentoonstelling oude kunst van het jaar voordien, *De Odyssee van de dieren*. In 2020, met het 10-jarig bestaan van het vernieuwd museum, kwamen er op het mooie binnenplein drie moderne werken waaronder *Blossom Tree* van Hans Op de Beeck.

In 2022 start het museum met een belangrijke hertekening van het permanente parcours. We zien er grote namen uit de Vlaamse schilderkunst, met o.a. Jan I Bruegel en Peter Paul Rubens, maar ook een rariteitenkabinet krijgt een plaats in het museum en een overzicht van de portretkunst als spiegel van de macht. In de meeste zalen zorgt een hedendaags werk voor een tegenwicht ten overstaan van de omringende oude werken. En dat maakt het museum enorm boeiend.

Zo ontstond ook het idee om een nieuw parcours uit te stippelen met werken van Hans Op de Beeck om aldus de museumzalen een meerwaarde te geven. De tentoonstelling *Rust en Resonantie*, die tot 3 september liep, verwees naar het universum van de kunstenaar. Zijn werken roepen verstillings op en vormden een geheel met de werken van de Vlaamse

meesters eromheen. Je zag er zowel monumentale aquarellen, beelden als videowerk van Op de Beeck.

Zo hing er in de eerste zaal een grote aquarel van de golvende zee tegenover een Heilige Christophorus die het Christuskind draagt van Joachim Patinir. Een andere wit-zwart aquarel met sneeuw in dikke pakken op de weg en dennenbomen waarvan de takken buigen door het gewicht van de sneeuw, stond tegenover werk van Gijsbrecht Leytens, de specialist van sneeuwlandschappen.

In de volgende zaal zag je zwart-wit foto's van Hans Op de Beeck *Determination New York Kids* tegenover oude portretkunst als spiegel van de macht.

Vanitas werken, ontstaan in de middeleeuwen, waarmee de Kerk ons bewust wilde maken van de vergankelijkheid van het leven, inspireerden ook Op de Beeck via zijn beelden van stillevens, jachttrofeeën van gedode dieren, verloren illusies in grijstinten.

Het satirisch genre en het carnavaleske, de essentie van de Vlaamse kunst, mocht niet ontbreken. Guitig en vrijgevochten stelde Nicolas Eekman Tijl Uilenspiegel voor. Op de Beeck deed het met zijn *Girl asleep*, geboeid door een zalige droomwereld waar alles mogelijk is. En tegenover het doek *Carnaval in Cassel* van Alexis Bafcop zat Op de Beecks vermoeide carnavaldanseress *Dancer*.

The Horseman van Op de Beeck nam het op tegen het oorlogstafereel van Francis Tategrain *De inwoners van Kassel in het moeras van St. Omaars*. Als afsluiter was er de installatie met gemengde technieken, geluid en licht *Location*. Daarin vertrekt de kunstenaar van beelden en indrukken uit zijn jeugd en daalt de rust gegarandeerd over de toeschouwers neer. Daar zorgde trouwens ook het fraaie uitzicht voor vanop de binnenkoer van het museum over de tuin en het weidse Frans-Vlaamse landschap.

N.v.d.r. : wanneer Toverberg bij u in de bus valt, is deze speciale expo helaas niet meer te bezichtigen, maar ook de permanente collectie is zeer de moeite waard!

Poëzie van Hannah Arendt

Melancholie

Kein Wort bricht ins Dunkel
Kein Gott hebt die Hand
Wohin ich auch blicke
Sich türmendes Land.
Keine Form die sich löset,
Kein Schatten, der schwebt.
Und immer noch hör ich's:
Zu spät, zu spät.

Oktober - Vormittag

Dies fahle Licht des Herbstes macht mich leiden,
Wenn ich langsam meine tausend Schmerzen zähle,
Lässt es mein Auge trüben Blicks sich weiden
An allem, was ich Heimlich seh und wähle.

Ach, wer will wägen, was er nicht erfasset -
Und wer will sagen, was er spät sich scheidet -
Denn wie mit beiden Händen er es fasset
Weiss er nicht mehr, warum er es noch leidet.

Melancholie

Geen woord breekt in het donker
Geen God heft zijn hand
Waar ik ook kijk
Overal golvend land.
Geen vorm die zich losmaakt,
Geen schaduw die zweeft.
En altijd nog hoor ik het:
Te laat, te laat.

Oktober - Voormiddag

Als langzaam, ik weer duizend pijnen lijd
Het bleke herfstlicht dan mij afzien doet
Het laat mijn ogen dwalen met een dofheid
In alles wat ik heimelijk zie en moet.

Helaas, wie wil er wegen wat hij niet begrijpt -
En wie wil zeggen wat zich later scheidt -
Want wat hij met de beide handen grijpt
Hij weet niet meer waarom hij steeds nog lijdt.

Vertaling: Google Translate & Bart Madou

En dan nog dit

Door Els Vermeir

WETEN-SCHAP

Beste lezer, ik moet u iets bekennen. Ik liep in mijn leven niet altijd hoog op met 'exacte wetenschappers'. Dat komt omdat ik meermaals werd geconfronteerd met wiskundigen, ingenieurs en architecten die niet bepaald blijk gaven van grote intelligentie en het op vlak van inlevingsvermogen, praktisch inzicht en sociale vaardigheden al helemaal lieten afweten. Terwijl ik dit schrijf, komt er me direct een aantal gezichten en evenveel nare herinneringen voor ogen.

Gelukkig heb ik intussen ook best wel wat wetenschappers leren kennen die het tegendeel bewezen, soms zelfs op uitzonderlijke wijze. Maar recent is mijn geloof in de cijferminnende gemeenschap toch weer wat aan het wankelen gegaan ...

De oorzaak van die twijfel ligt bij ene Geoffrey Hinton, een van de grondleggers van de zogenaamde *Artificiële Intelligentie*, ofte AI. Die benaming op zich is natuurlijk al een lachertje, want het volstaat om één vraag te stellen aan de befaamde ChatGPT of aan de 'chatbot' van pakweg Bing, om vast te stellen dat die dingen enkel in een wereld bevolkt met aanhangers van Donald Trump als intelligent zouden kunnen beschouwd worden, maar dit terzijde.

Terug naar Geoffrey Hinton. Begin mei gaf de man er de brui aan en verliet hij Google. De reden die hij daarvoor gaf, en ik citeer Tom Van de Weghe op de website van VRT NWS, is dat *'in de handen van de verkeerde mensen kunstmatige intelligentie, of AI, kan leiden tot "slechte dingen" en "nogal gevaarlijke" situaties.'*

Neen, heus?!

Ik stond echt perplex toen ik dit bericht hoorde. Een beetje googelen leert dat de grondslagen voor Artificiële Intelligentie al gelegd werden in 1950, door Alan Turing, een wiskundige (of wat had je gedacht?), en dat 1956 wordt gezien als het geboortjaar van AI. Met andere woorden: de nu 75-jarige Hinton heeft er haast zijn hele bewuste leven voor nodig gehad om te beseffen dat hij een gevaarlijk spelletje aan het spelen was. Dat zijn 'projectje' wel eens misbruikt kon worden door mensen die het minder goed voor hebben met hun mede-aardbewoners.

Het vormt voor mij een groot dilemma: is die man echt zo dom, of gewoon uitermate en onvoorstelbaar naïef? In elk geval: op zijn minst erg

wereldvreemd. Het volstaat om een paar sciencefictionromannetjes ter hand te nemen, om al een plejade aan mogelijke vormen van misbruik voorgeschoteld te krijgen. Meer nog: Karel Čapek, de Tsjechische auteur die in Toverberg al een paar keer aan bod kwam, waarschuwde er in 1920 al voor, toen hij het woord 'robot' bedacht!

'Meten is weten' is een veelgehoorde uitspraak bij wiskundeknobbels allerhande. Maar ik krijg de indruk dat ze zichzelf zo blijven verliezen in dat eeuwige meten, dat ze nooit tot weten toekomen. Was dat ook zo bij Oppenheimer¹, of bij de Chinese ontdekker van het buskruit, vraag ik me af?

Nu goed: mijn excuses aan elke bolleboos die zich hierbij beledigd voelt. Het laatste wat ik zou willen, is dat er een nieuwe beweging ontstaat die mensen met een wetenschappelijke geaardheid of van natuurkundige origine gaat viseren... (voor onze jonge lezertjes die geen ironie meer herkennen: hier hoort een grote 'smiley' bij).

Maar het wordt misschien toch hoog tijd dat ook de zogenaamde 'nerds' gaan beseffen dat er in de echte wereld mensen rondlopen die alles geoorloofd vinden om zich te verrijken of hun levensvisie op te dringen aan anderen. En dat de waarschuwing '*don't try this at home*' doorgaans niet volstaat om gevaarlijke speeltjes uit de handen van gevaarlijke jongens (en meisjes) te houden...

Zijn filosofie en literatuur mogelijk tijdens de oorlog? Nee. Zijn ze nodig? Ja. Ze zijn niet mogelijk omdat ze nooit aan de werkelijkheid zullen beantwoorden. Alles wat je leest over de oorlog is schijn. Alles lijkt onwaar, lijkt een maskerade vergeleken bij de tragische, wrede, koude maar tegelijk uiterst menselijke en grootmoedige werkelijkheid van de oorlog. In deze tijd lijkt schrijven blasfemisch. Heiligschennis. Verraad aan de herinnering aan de doden, aan het leed van de gewonden, aan het verlies van de kinderen die hun ouders of de ouders die hun kinderen kwijt zijn. Maar wij, de overlevenden, hebben de plicht om te spreken. Om de stank van de oorlog over te brengen. Om zijn rottingslucht over te brengen. Om er alles aan te doen dat dit nooit meer gebeurt. Ook al weten we dat het weer zal gebeuren.

VOLODYMYR YERMOLENKO (Oekraïne, 1980) is een Oekraïense filosoof, essayist en journalist.

---

¹Ik schreef dit artikel enkele maanden voor er sprake was van de film *Oppenheimer*, maar die indrukwekkende realisatie wil ik bij deze zeer warm aanbevelen!

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING